

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

03

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 | กรกฎาคม - ธันวาคม 2564 |
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

สกุลช่างพระพุทธรูปสำริดในลุ่มน้ำแม่อิง Bronze Buddha artisans in the Mae Ing River Basin

ฉัตรลดา สินธุสอน

Chattaralada Sinthusara

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ กรมศิลปากร

Chiang Mai National Museum, Fine Arts Department

Corresponding Author, Email: Anchalee.sint@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์พระพุทธรูปสำริดในลุ่มแม่น้ำอิง ผลการวิเคราะห์พบว่า ลุ่มน้ำแม่อิงเป็นสาขาหนึ่งของน้ำแม่โขง มีกว๊านพะเยาหรือหนองเอี้ยงเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่สุด ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองพะเยาอันเปรียบเสมือนรอยต่อดินแดนระหว่างเชียงใหม่กับสุโขทัย นครเมื่อนานและล้านช้าง โดยดินแดนลุ่มน้ำแม่อิงจะมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐสุโขทัยอย่างมาก เพราะมีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ใกล้ชิดกัน ส่งผลต่องานศิลปกรรมโดยเฉพาะการสร้างสรรค์พระพุทธรูปสำริด ที่มีรูปแบบศิลปกรรมสุโขทัยเข้ามาปะปน ขณะเดียวกันก็เกิดสกุลช่างเฉพาะพื้นที่ขึ้นมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 พบหลักฐานในพื้นที่เมืองโบราณ พะเยา ลอ เชียงคำ เทิง เชียงของ รวมทั้งล้านช้าง ในการศึกษาครั้งนี้สามารถจัดกลุ่มสกุลช่าง 5 กลุ่ม (กำหนดชื่อตามอำเภอที่เก็บรักษา) ได้แก่ สกุลช่างพะเยา สกุลช่างจุน สกุลช่างเชียงคำ สกุลช่างเเทิง และสกุลช่างเชียงของ

คำสำคัญ: พระพุทธรูปสำริด, ลุ่มแม่น้ำอิง, สกุลช่างหล่อพระพุทธรูปลุ่มแม่น้ำอิง

Abstract

The Mae Ing River Basin is a branch of the Mekong River. There is Kwan Phayao or Nong lang as the largest water source. Phayao Kwan area is where Phayao City is located. which is the boundary between Chiang Mai, Sukhothai, Nan and Lan Xang. The towns in the Mae Ing River had a lot of

interaction with Sukhothai. because they are located close together This relationship affected the works of art, especially the bronze Buddha images. Meanwhile, in the Ing River basin It was born a surname of artisans only during the 21st Buddhist century, such as bronze Buddha images found in Phayao, Lo, Chiang Kham, Thoeng, Chiang Khong, including Lan Xang. In this study, 5 technician surnames could be categorized as Phayao Chang skul, Chang Chun skul, Chiang Kham skulkham, Chang Thoeng skulk and Chiang Khong skulk.

Keywords: Bronze Buddha image, Mae Ing River basin, Buddha statue maker in Mae Ing River basin

บทนำ

ลุ่มน้ำแม่อิงเป็นสาขาหนึ่งของน้ำแม่โขง มีจุดเริ่มต้นจากเทือกเขาฝิปันน้ำทาง ด้านทิศตะวันตกของอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ไหลลงหนองเอี้ยง (กว๊านพะเยา) ทางทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ ไหลลงสู่อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ยาวประมาณ 250 กิโลเมตร กว๊าน พะเยา หรือในเอกสารประวัติศาสตร์เรียกว่าหนองเอี้ยงเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่สุดของกลุ่ม น้ำแม่อิง เป็นที่ตั้งของเมืองพะเยาซึ่งเปรียบเสมือนรอยต่อดินแดนระหว่างเชียงใหม่กับ สุโขทัย นครเมืองน่านและล้านช้าง โดยดินแดนลุ่มน้ำแม่อิงจะมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐสุโขทัย อย่างมาก เพราะมีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ใกล้ชิดกัน

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 พระญำเมืองทรงเป็นพันธมิตรกับพระญำมังราย และพระญำร่วง เนื่องจาก พระญำร่วงต้องก่อร่างสร้างรัฐสุโขทัยให้แข็งแกร่งกว่าอิทธิพล ทางการเมืองของละโว้ และพระญำมังรายประสงค์จะขยายพระราชอำนาจมายังที่ราบลุ่ม น้ำปิงตอนบน แต่พระญาทั้งสองพระองค์จะไม่สามารถดำเนินการดังกล่าวได้ หากพระญา ำเมืองแห่งรัฐพะเยาจะทำการตลบหลังรวบอำนาจไว้เสียเอง แต่ภายหลังยุคพระญำำเมือง รัฐพะเยาเป็นรัฐอิสระต่อมาอีกสองรัชกาล คือ รัชกาลของพระญาคำแดงและพระญาคำลือ จากนั้นรัฐพะเยาก็ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนาในพุทธศักราช 1881 เพราะความร่วมมือระหว่างพระญาคำฟูแห่งเมืองเชียงใหม่กับพระญากวแห่งนครเมืองน่าน จากนั้นพระ ญาคำฟูได้เสด็จมาประทับที่เมืองพะเยาจนสวรรคต และในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช (ครอง

ราชย์ในพุทธศักราช 1985) ซึ่งราชย์สมบัติจากพระราชบิดา ในปีเดียวกันนี้เองอาณาจักรล้านนาทำสงครามกับอาณาจักรอยุธยา หลังจากนั้นพระเจ้าติโลกราชได้ผนวกรัฐพะเยาและนครเมื่อน่านเข้ากับอาณาจักรล้านนา เมื่อปีพุทธศักราช 1993 โดยสงครามครั้งนี้พระยาอุธิษฐิระเจ้าเมืองสองแควพิษณุโลกนำไพร่พลเข้ามาสวามิภักดิ์กับพระเจ้าติโลกราช ๆ ยกฐานะให้พระยาอุธิษฐิระมีฐานะเป็นลูกเลี้ยงแล้วให้ไปครองเมืองภูคาและเป็นเจ้าสี่หมื่นครองรัฐพะเยา (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514: ค) ปรากฏหลักฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อนาก พบที่วัดป่าแดงหลวง จังหวัดพะเยา หลวงพ่อนากเป็นพระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชรปางสมาธิพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ตั้งข้อสังเกตว่า ช่างปั้นหล่อหลวงพ่อนากคงเป็นช่างชาวพะเยา ที่ไม่ค่อยสันถัดกับงานปั้นหล่อ ทำให้สัดส่วนสักริตแตกต่างจากส่วนผสมของสักริตทั่วไป สักริตออกสีแดงเพราะผสมทองแดงมาก จารึกที่ฐานหลวงพ่อนากมีการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ดังนี้ “... ศักราช 1398 ... พระเจ้าอุธิษฐิธรรม เป็นพระราชผู้ครองเมืองอินว ... ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปทอง ... เพื่อดำรง (พระศาสนา) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ ...” (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2546: 110) จารึกแสดงว่าพระยาอุธิษฐิระทรงสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2019 และเรียกพระนามของพระองค์ว่า “อินวโนภราชราชา” แปลว่า พระราชาผู้ครองเมืองอินว (เทิม มีเต็ม และ บุญเลิศ เสนานนท์, 2530: 30) แต่โดยไม่ทราบสาเหตุ อำนาจของพระยาอุธิษฐิระลดลง ชายาของพระองค์มีบทบาทมากกว่า ดังปรากฏว่า พุทธศักราช 2031 พระมหाराชเทวีพระชนนีของพญาอดเชียงรายให้คนนำสุพรรณบัฏมาถึงนางรัฐพะเยาส่งให้เอาคนไว้กับวัด ผู้ใดอย่าละเมิด (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2538: 9) และเชื้อสายของพระยาอุธิษฐิระไม่ได้ปกครองรัฐพะเยาสืบต่อจากพระองค์ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่า เมื่อพญาอดเชียงรายครองอาณาจักรเชียงใหม่ เจ้ารัฐพะเยามีศักดิ์เป็นปู่เลี้ยงกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ คือ พญาเมืองยี่ ถึงแม้อำนาจปกครองของพระยาอุธิษฐิระจะลดน้อยลง แต่การพาไพร่พลทางเมืองพิษณุโลกขึ้นมาสวามิภักดิ์พะเยาน่าจะทำให้รูปแบบศิลปกรรมสุโขทัยเข้ามาสู่รัฐพะเยา โดยเฉพาะพระพุทธรูปสำกริตที่พบในรัฐพะเยาส่วนใหญ่มักแสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปสุโขทัย

ภาพที่ 1 หลวงพ่อนาค พระพุทธรูปประทับขัดสมาธิเพชร ปางสมาธิฐานชั้นล่างเป็นของทำขึ้นภายหลัง จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เมื่อพระญาเมืองยีมาเป็นเจ้ารัฐพะเยา เริ่มมีการสร้างพระเจ้านาคหลวง ลักษณะของพระเจ้านาคหลวงเป็นศิลปะพื้นถิ่นของรัฐพะเยาไม่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย แสดงว่างานพุทธศิลป์ในรัฐพะเยาเวลานี้ได้แยกออกเป็นหลายแบบ มีทั้งที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ สกุลช่างเชียงใหม่ ยังมีสกุลช่างของตนเอง เกิดขึ้นในเวียงลอ เวียงจุน เวียงเชียงคำ เวียงเทิง และเวียงเชียงของ ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำอิงตอนกลางและตอนปลาย สภาพภูมิประเทศของน้ำแม่อิงช่วงดังกล่าวถูกปิดกั้นด้วยแนวเทือกเขาสูง ยากแก่การติดต่อรับอิทธิพลศิลปกรรมจากพื้นที่ห่างไกล และในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พบว่า

มีกลุ่มบ้านเมืองดังกล่าวได้รับผลกระทบจากสงครามและการกวาดต้อนครัวเรือน หลายพื้นที่กลายเป็นที่รกร้าง

ตัวอย่างสำคัญเกี่ยวกับการกวาดต้อนผู้คนในพื้นที่นี้ได้แก่ ตำนานพระเจ้าตนหลวงซึ่งระบุว่าเมื่อสร้างพระเจ้าตนหลวงเรียบร้อยแล้ว พระญาแก้วแห่งเมืองเชียงใหม่ได้พระราชทานทรัพย์สิน ที่ดิน และ ข้าพระเจ้า ไว้ปรนนิบัติพระเจ้าตนหลวง โดยพระเมืองตูผู้ครองรัฐพะเยาได้ร่วมพระราชกุศล ถวายข้าววัดไว้แก่พระเจ้าตนหลวง 20 ครัวเรือน จากนั้นตำนานกล่าวถึงอันสงฆ์ที่ได้ทานตุงถวายแด่พระเจ้าตนหลวง ช่วงท้ายตำนานระบุว่าข้าววัดทั้ง 20 ครัวเรือน ถูกกวาดต้อนไปอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ไม่เหลืออยู่แม้สักคน จนภายหลังเชื้อสายของข้าพระในพระเจ้าตนหลวงได้ทราบพระเจ้าตนหลวงขาดผู้ปรนนิบัติ เพราะไม่มีข้าพระ และไม่มีผู้ใดทราบความสำคัญของพระเจ้าตนหลวง เนื่องจากหนังสือตำนานที่เกี่ยวข้อง ถูกกวาดเอาไปอยู่ที่เวียงจันทน์ทั้งสิ้น จึงคัดลอกตำนานพระเจ้าตนหลวงมอบให้หมื่นอุตตมา ซึ่งเป็นชาวเวียงเชียงของ เอาออกมาแสดงต่อคฤหัสถ์และภิกษุทั้งหลายในรัฐพะเยาได้ทราบ (สุจิตต์ วงศ์เทศ, บรรณาธิการ, 2538: 222-232)

จากตำนานพระเจ้าตนหลวงแสดงว่ามีการนำไพร่พลรัฐพะเยาไปอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ ชาวเวียงเชียงของสามารถเดินทางไปยังเมืองเวียงจันทน์และเมืองพะเยาได้ สอดคล้องกับหลักฐานโบราณวัตถุ ที่น่าจะถูกเคลื่อนย้ายออกไปจากที่ราบลุ่มน้ำอิง คือ พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ พบประดิษฐานอยู่ ณ ระเบียบคดวัดสี่สะเกด เมืองเวียงจันทน์ แต่ตำนานพระเจ้าตนหลวงส่วนที่กล่าวถึงเจ้ารัฐพะเยา แตกต่างจากหลักฐานจารึกที่สร้างขึ้นระหว่างปีพุทธศักราช 2056 - 2064 ชื่อเจ้าเมืองในจารึกมี 3 คน สอดคล้องกับพงศาวดารนครเมื่อนานที่ระบุว่าช่วงปลายรัชกาลพญาแก้ว มีการสับเปลี่ยนเจ้ารัฐพะเยาโดยคำสั่งของราชสำนักเชียงใหม่ถึง 4 คน เพื่อหาคนที่ไว้วางใจได้มาดูแลความสงบเรียบร้อยในแถบลุ่มน้ำแม่อิง แพร่ และน่าน ที่เพิ่งถูกผนวกเข้ากับล้านนาได้ไม่นาน เพราะเมืองเหล่านี้คงมีความสัมพันธ์กับรัฐสุโขทัยมาช้านาน ส่วนตำนานที่กล่าวว่าบรรพบุรุษของรัฐพะเยาสืบมาจากหลวงจักราชแห่งเมืองนครเงินยางของล้านนา น่าจะแต่งขึ้นภายหลัง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมโยงรัฐพะเยาเข้ากับอาณาจักรล้านนา หลังจากนั้นตำนานและเอกสารทางประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับลุ่มน้ำแม่อิงเท่าใดนัก หลักฐานประเภทจารึกที่พบในรัฐพะเยาและพื้นที่ใกล้เคียง ที่ร่วมสมัยพระเจ้าติโลกราชมักกล่าวถึงการสร้างวัด และถวาย“กัลปนา”ที่ดิน ไร่นา สัตว์เลี้ยง ข้าพระ ข้าววัด เมื่อพยายามลำดับชื่อ

เจ้ารัฐพะเยา ก็พบว่าเอกสารโบราณกับจารึกใช้ชื่อไม่เหมือนกันแม้ว่าจะอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน ทำให้มีการตั้งข้อสังเกตว่าชื่อที่ปรากฏในจารึกนั้นเป็นชื่อตำแหน่ง ส่วนชื่อที่ใช้ในตำนานเป็นชื่อจริง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ และฉัตรลดา สิ้นธุสอน, 2551: 22)

ภาพที่ 2

พระเจ้าตนหลวง วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา

ภาพที่ 3

พระพุทธรูปประดิษฐานที่ระเปียงคด
วัดสี่สะเกด เมืองเวียงจันทน์

เมื่อพม่าเข้ามาปกครองอาณาจักรล้านนา ปีพุทธศักราช 2143 กองทัพล้านช้างได้ยกเข้ามาตีล้านนาไว้ในอำนาจได้เกือบทั้งหมด ยกเว้นรัฐพะเยา เมืองฝาง และเมืองเชียงใหม่ ในพงศาวดารโยนก (พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), 2516: 414) ระบุว่า พุทธศักราช 2244 พม่าได้แบ่งหัวเมืองล้านนาออกเป็นสองส่วน เมืองเชียงแสนไปขึ้นตรงกับอังวะ พุทธศักราช 2276 พม่าก็กำหนดให้รัฐแพร่ น่าน พะเยา ลำปาง ฝาง สาด เชียงของ และเทิง มาขึ้นกับกับเมืองเชียงแสน เท่ากับว่าพม่าได้แยกเอาเมืองในแถบลุ่มน้ำแม่อิงตอนบนออกจากเชียงใหม่อย่างเด็ดขาด (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514: 106) หลังจากนั้น ล้านนาก็ได้เผชิญหน้ากับการขยายพระราชอำนาจ

ของพระเจ้าตากสินมหาราชมาจนถึงเมืองเชียงใหม่ในพุทธศักราช 2317 ครั้นถึงพุทธศักราช 2330 พระเจ้าอังวะก็ให้อะแซหุ่นกี้ยกกองทัพมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกครั้ง ผลกระทบจากการเกิดสงครามบ่อยครั้ง ครั้งนี้ทำให้ชาวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งชาวรัฐพะเยาพากันอพยพหนีพม่าไปอยู่ที่เมืองลำปาง โดยชาวรัฐพะเยาไปตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณวัดปงสนุก รัฐพะเยาจึงถูกทิ้งร้างไป นานถึง 56 ปี (พระยาประจักษ์กรจักร (แช่ม บุนนาค), 2516: 456) รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตั้งหัวเมืองภาคเหนือที่ร้างไปขึ้นมาใหม่ พุทธศักราช 2386 ให้พื้นที่ของรัฐพะเยาไปขึ้นกับเมืองลำปาง ผู้ครองเมืองพะเยาเป็น “พระยาประเทศอุตรทิศ” แบ่งเอาครัวเรือนชาวลำปางและพะเยาบางส่วนกลับไปตั้งเมืองพะเยา โดยเมืองพะเยาใหม่ เรียกว่า “บ้านสันเวียงใหม่” ตั้งขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2387

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปการปกครองประเทศเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ปรากฏว่ามีการต่อต้านความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะหัวเมืองทางภาคอีสาน และภาคเหนือ เกิดขบถเงี้ยวในพุทธศักราช 2445 พวกเงี้ยวก่อการจลาจลปล้นเมืองต่าง ๆ ในล้านนา โดยเริ่มจากรัฐแพร่ นครเมื่อน่าน แล้วก็มาถึงเมืองพะเยา เมื่อพวกเงี้ยวเข้าปล้นเมืองพะเยา เจ้าผู้ครองเมืองพะเยาได้ขอกำลังตำรวจจากเมืองลำปางมาช่วยโดยเร่งด่วน พวกเงี้ยวปล้นเมืองพะเยาได้เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม หลังจากนั้นกองกำลังจากเมืองลำปางก็เข้ายึดเมืองคืนได้เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม ผลของขบถเงี้ยว ทำให้ชาวรัฐพะเยาเวลานั้นหวาดกลัวภัยพวกเงี้ยว จึงร่วมกันก่อสร้างกำแพงเมืองที่ชำรุดทรุดโทรมขึ้นมาใหม่ ด้วยการรื้อเอาอิฐจากวัดร้างต่างๆ มาใช้ ด้วยเกรงว่าจะปั่นอัฐเฒ่าอิฐใหม่ก็จะไม่ทันการ (พระยาประจักษ์กรจักร (แช่ม บุนนาค), 2516: 489) หลังเหตุการณ์ปราบเงี้ยว เมืองพะเยาถูกปรับเปลี่ยนฐานะเป็น “จังหวัดบริเวณพะเยา” ขึ้นกับมณฑลพายัพ ต่อมาในพุทธศักราช 2448 ก็ยุบลงเป็น “อำเภอเมืองพะเยา” ครั้นถึงปีพุทธศักราช 2457 ก็ลดฐานะลงเป็น “อำเภอพะเยา” ไปขึ้นกับจังหวัดเชียงราย จากนั้นก็ได้แยกออกเป็นจังหวัดพะเยาอีกครั้ง ในพุทธศักราช 2520

ปีแอร์ โอร์ต (Pierre Ort) ที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียมที่เข้ามารับราชการในประเทศไทย มีโอกาสเดินทางมาเมืองเชียงใหม่ เพื่อตัดสินศติรองกงสุลสหรัฐที่อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ถูกทหารยามทำร้ายร่างกาย หลังจากนั้น ปีแอร์ได้รับคำบัญชาจากเจ้าพระยาอภัยราชา ให้เดินทางเยี่ยมหัวเมืองต่างๆ ในภาคเหนือและภาคอีสาน ทำให้ปีแอร์ได้มีโอกาส

บันทึกความเป็นไปของหัวเมืองล้านนาพุทธศักราช 2440 เขาบันทึกว่ามีเส้นทางจากเมือง เชียงใหม่ เข้าสู่เมืองลำปาง แล้ววกขึ้นเหนือไปยังเมืองเชียงราย โดยใช้เส้นทางเลียบน้ำแม่ จาวไปจนถึงเมืองจาว ระหว่างเดินทางคณะเดินทางของเขาสวนทางกับพวกขมุซึ่งเดินทาง มาจากหลวงพระบางโดยใช้เส้นทางผ่านนครเมืองน่าน จากนั้นพวกเขาก็เดินทางที่ตัดผ่าน ป่า ผ่านบ้านข่อยมอ บ้านแม่ทะ ล่องเข้าสู่ลำน้ำแม่อิงซึ่งระดับน้ำเอ่อสูงเพราะได้รับน้ำฝน จาก น้ำแม่อิงมาราวหนึ่งชั่วโมงครึ่ง คณะของปีแอร์ได้มาถึงเมืองพะเยาที่มีสภาพเหมือนหมู่บ้าน ขนาดใหญ่อยู่ในเขตของลำปาง “... เจ้านายของรัฐพะเยาไม่ร่ำรวยนัก จึงสามารถจัดหาช้าง ให้เราได้เพียง 2 เชือก แต่ได้จัดลูกหาบให้ข้าพเจ้าถึง 250 คน ม้าที่ล้มตายเพราะโรคระบาด เสียเกือบหมดสิ้น มีม้าตายกว่า 20 ตัว ในเวลาไม่ถึงเดือน ...” (พิชญ จันทรวิทัน, แปล, 2546: 127)

จากรัฐพะเยา คณะของปีแอร์เดินทางไปยังบ้านแม่เตี้ย การเดินทางเป็นไปอย่าง ยากลำบาก เส้นทางเดินในป่ารกมากแสดงว่าไม่มีคนเดินทางผ่านมานานแล้ว จากบ้านแม่ เตี้ย คณะของปีแอร์เดินทางถึงเมืองพาน ข้ามลำน้ำแม่ลาวเข้าสู่เมืองเชียงราย กำแพงเมือง เชียงรายอยู่ในสภาพปรักหักพัง (พิชญ จันทรวิทัน, แปล, 2546: 133) เส้นทางเชื่อมต่อ ระหว่างเมืองพะเยากับนครเมืองน่านที่พาดผ่านไปทางเวียงจันทน์จะเป็นอีกเส้นทางหนึ่ง ที่ใช้สัญจรในสมัยล้านนา จากการสำรวจของศรีศักร วัลลิโภดม ทำให้ทราบว่าตามทางจาก เมืองปงในลุ่มน้ำแม่ยม มายังเขตอำเภอจุนในลุ่มน้ำแม่อิงนั้น จะพบพระธาตุแห่งหนึ่ง ชื่อวัด พระธาตุขิงแกง อยู่ในเขตอำเภอจุน จังหวัดพะเยา ตามประวัติบอกว่า เจ้ามหาชีวิตนครเมือง น่านมาทำการบูรณปฏิสังขรณ์ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545: 226) ที่ตั้งของพระธาตุขิงแกง ทางภูมิศาสตร์ ถือเป็นจุดสังเกตการณ์ชายแดนของนครเมืองน่านนั่นเอง หลังจากการเดินทางของปีแอร์ พื้นที่ลุ่มน้ำแม่อิงได้รับการพัฒนาจนทำให้ลักษณะทางภูมิศาสตร์บางอย่าง เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้หลักฐานโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จำนวนมาก ถูกเคลื่อนย้ายออกจากสถานที่เก็บรักษาดั้งเดิม

พระพุทธรูปสกุลช่างพะเยา

1. กลุ่มที่ 1

พระพุทธรูปในกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่เริ่มปรากฏลักษณะของพระพุทธรูปสกุลช่างพะเยาอย่างแท้จริง ด้วยลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมที่โดดเด่น นิยมทำปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดาน สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21 (A.B. Griwold, 1957, No.108 Plate LV.) พระพักตร์ของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้มีพระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยมมน พระขนงยังไม่โก่งโค้งมากนัก พระเนตรหรีดต่ำ สันพระนาสิกแคบ ปลายพระนาสิกส่วนใหญ่ตัดเป็นแนวตรง แนวพระโอษฐ์เกือบเป็นเส้นตรง มีเพียงบางรายการเท่านั้นทำพระโอษฐ์ยิ้ม โดยรวมแล้วพระพักตร์แสดงอาการเคร่งขรึม และปรากฏแนวเส้นเชื่อมมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้างกับปีกพระนาสิก กรอบพระพักตร์มีแนวเม็ดพระศกเป็นแนวโค้งเล็กน้อยเกือบเป็นเส้นตรง เม็ดพระศกเป็นต่อมกลมขนาดเล็กเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ ุชณิษะทรงสูงและมีขนาดใหญ่ รับพระรัศมีทรงเปลว

พระพุทธรูปนิยมทำพระวรกายเพรียวบาง พระพาหุฉายออกกว้างแต่พระอุระแคบและนูนขึ้นเล็กน้อย พระเพลากว้าง ครองจีวรห่มเฉียงสังฆาฏิโดยมากมักยาวลงมาถึงพระนาภี สังฆาฏิเป็นแผ่นแบนยาวขอบสังฆาฏิหนานูน อันเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในกลุ่มพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา ที่มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา แนวเส้นสังฆาฏิขนานกับขอบจีวรที่พาดผ่านพระอุระ ชายสังฆาฏิพบว่ามีหลายแบบ โดยแบบที่พบมากได้แก่ชายสังฆาฏิมีการประดับภายในด้วยลายเส้นนูนทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ปลายเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ ที่ทำเป็นชายสังฆาฏิตัดตรงและชายแยกออกเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบพบน้อย พบว่าบางครั้งช่างทำขอบสบงที่คาดับันพระองค์ของพระพุทธรูปหนานูนขึ้นมามาก และทำหยักแหลมตรงกลางชี้ขึ้นด้านบน พระหัตถ์ขวาที่แสดงปางมารวิชัย วางอยู่บนพระชงฆ์ค่อนไปทางพระขานุ พระหัตถ์และนิ้วพระหัตถ์มีขนาดใหญ่เทอะทะ ขนาดของนิ้วพระหัตถ์ทุกนิ้วไล่เลี่ยกัน ทำให้รูปทรงของพระหัตถ์เป็นทรงเหลี่ยม

พระพุทธรูปในกลุ่มนี้นิยมฐานหน้ากระดานชั้นเดียวเรียบและไม่สูงมากนัก หรือฐานหน้ากระดานเรียบชั้นเดียวแต่ขยักขอบบนครั้งหนึ่ง บางครั้งมีการตกแต่งส่วนฐานเพิ่มเติม ด้วยการฉลุลายกรอบช่องกระจก ยังไม่พบงานประดับฐานด้วยประติมากรรม

ลักษณะพระพักตร์เปรียบเทียบกับศิลปปะสุโขทัยหมวดพระพุทธรูปชินราชที่มีพื้นฐานวิวัฒนาการจากพระพุทธรูปสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ ซึ่งพระพุทธรูปหมวดใหญ่เป็น

รูปแบบที่นิยมอย่างมากในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 - กลางพุทธศตวรรษที่ 20 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2547: 125) และการทำขอบสบบมีหยักแหลมตรงกลางชี้ขึ้นด้านบน ปรากฏหลักฐานในกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 (ฮันส์ เพนธ์, 2519: 70) แต่หลักฐานที่เก่ากว่านั้นปรากฏในพระพุทธรูปที่ได้จากเมืองสวรรคโลก ได้รับการกำหนดอายุไว้ในพุทธศตวรรษที่ 19 สะท้อนให้เห็นที่มาของแหล่งบันดาลใจด้านรูปแบบว่ามาจากศิลปะสุโขทัย

นอกจากนั้นยังพบจารึกที่ฐานพระพุทธรูปวัดเกษศรี เป็นคาถาว่าด้วยจตุราริยสัง (ประเสริฐ ณ นคร, 2534: 169 – 171) แต่จารึกไม่ได้ระบุปีที่สร้างพระพุทธรูป อนึ่งคาถาที่ฐานพระพุทธรูปวัดเกษศรี เคยพบจารึกอยู่ที่ฐานพระพุทธรูปวัดหมื่นศต จังหวัดเชียงใหม่อีกแห่งหนึ่ง โดยได้พบทั้งตัวคาถาและปีที่สร้างพระพุทธรูปว่าอยู่ในปีรังเม็ด ซึ่งอาจตรงกับปีพุทธศักราช 1994 หรือพุทธศักราช 2054 หรือพุทธศักราช 2114 ก็เป็นไปได้

ภาพที่ 4
วัดต้าเหล่า
อ.เมือง จ.พะเยา

ภาพที่ 5
วัดสุวรรณคูหา
อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา

ภาพที่ 6
วัดเกษศรี
อ.เมือง จ.พะเยา

2. กลุ่มที่ 2

พระพุทธรูปส่วนใหญ่แสดงปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบบนฐานเขียงไม่มีการประดับลอย พระรัศมีของพระพุทธรูปมักเป็นของที่ทำขึ้นมาใหม่หรือนำชิ้นส่วนพระรัศมีที่ไม่ทราบว่าเป็นของพระพุทธรูปใดแน่ มาเสริมให้องค์พระพุทธรูปเกิดความสมบูรณ์ ฐานอุษณิষะกว้าง ขมวดพระเกศามีขนาดเล็ก เรียงตัวกันอย่างเป็นระเบียบ พระพักตร์ของพระพุทธรูปกลมและแบน พระขนงยาวโค้งโค้งมาบรรจบกันเป็นปีกกาเชื่อมต่อกับพระนาสิกที่มีขนาดเล็ก ปลายพระนาสิกมีได้ตัดตรง หากโค้งมนเหมือนธรรมชาติ เป็นทรงสามเหลี่ยมโค้งมน คล้ายคลึงกับที่พบในกลุ่มพระพุทธรูปแบบหมวดใหญ่ในศิลปะสุโขทัย พระโอษฐ์ยิ้มลักษณะพระพักตร์อ่อนโยนไม่เคร่งขรึมเหมือนที่พบในพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1

พระวรกายเพรียวบางได้สัดส่วน ไม่ดูอวบหนาแข็งแรงเหมือนพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 ขณะเดียวกันก็ไม่ได้แสดงออกถึงความบอบบางอ่อนหวานอย่างศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปในกลุ่มครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นแบนขนาดใหญ่ยาวจรดพระนาภี มักทำชายสังฆาฏิเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ มีบางรายการที่ทำชายสังฆาฏิตัดตรง

การครองจีวรและสบงของพระพุทธรูปบางรายการ แสดงให้เห็นการรับอิทธิพลรูปแบบศิลปะสุโขทัย เช่น ปรางค์แนวเส้นขอบจีวรคาดใต้พระขานทั้งสอง ขอบสบงที่คาดขึ้นพระองค์มีหยักแหลมตรงกลางชี้ขึ้นด้านบน ซึ่งพบในพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 ด้วย พบปะปนกับการครองจีวรของพระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 ที่กลับไปใช้แบบที่ปรากฏทั่วไปในล้านนาที่ไม่ทำขอบจีวรคาดที่พระขงฆ์

พระพุทธรูปในกลุ่มนี้นิยมฐานหน้ากระดานชั้นเดียวไม่ตกแต่งเพิ่มเติม ขอบฐานด้านบนโค้งสอบเข้าด้านในเล็กน้อย ที่น่าสังเกตคือสัดส่วนของฐานแคบกว่าช่วงกว้างหน้าตักพระพุทธรูป เป็นลักษณะที่พบในพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย ตั้งแต่ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19 - ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (กรมศิลปากร, 2527: 101 – 128) ด้านรูปแบบศิลปะ พระพุทธรูปกลุ่มที่ 2 เป็นหลักฐานแสดงอิทธิพลศิลปะสุโขทัยแบบหมวดใหญ่ในกลุ่มน้ำแม่อิงตอนล่าง ที่เข้ามาผสมผสานกับศิลปะล้านนา เช่นเดียวกับพระพุทธรูปในกลุ่มที่ 1 ทั้งนี้พระพุทธรูปทั้งสองกลุ่มอาจเป็นงานสร้างร่วมสมัยกันในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เนื่องจากลักษณะการครองจีวรและสังฆาฏิที่คล้ายคลึงกัน

ภาพที่ 7-8 วัดศรีโคมคำ อ. เมือง จ. พะเยา

พระพุทธรูปสกุลช่างจุน

1. เวียงลอ

ในพื้นที่อำเภอจุน จังหวัดพะเยา มีเวียงโบราณที่ถือเป็นปากทางของรัฐพะเยา ไปยังลุ่มน้ำแม่อิงตอนกลาง คือ “เวียงลอ” อยู่ใกล้ช่องเขาระหว่างดอยจิดจ้องและดอยกิ่วแก้ว เมื่อเดินทางออกจากหนองเอี้ยงตามน้ำแม่อิงไปทางด้านทิศตะวันออก ผ่านช่องเขาเรียกว่ากิ่วอิงรอด จะเข้าสู่เขตเวียงลอ ผ่านเวียงลมไปจะพบปากน้ำแม่จุนที่ไหลมาบรรจบกับน้ำแม่อิง โดยบริเวณต้นน้ำจุนมีทางเดินตัดข้ามไปยังเมืองปงทางทิศใต้ แล้วสามารถมุ่งสู่ต้นน้ำแม่ยมเพื่อเดินทางล่องลงสู่บ้านเมืองทางทิศใต้ต่อไปได้ หรือเดินทางเลียบลำน้ำแม่อิงขึ้นไปยังเวียงเทิงและเวียงเชียงของตามลำดับเพื่อมุ่งหน้าออกน้ำแม่โขง

ที่ตั้งของเวียงลอ อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่อิงตอนกลาง ในตำบลหงส์หินและตำบลลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา มีเมืองบริวารล้อมรอบ ได้แก่ เวียงโบราณบ้านจุนหลวง เวียงโบราณบ้านฝางหมื่น เวียงโบราณบ้านร่องตู เวียงโบราณบ้านปางมดแดง เวียงลอมีลักษณะเป็นเมืองอกแตกเพราะน้ำแม่อิงไหลผ่านกลางเมือง เป็นแบบแผนการตั้งเมืองโบราณอย่างหนึ่งที่ราบริมน้ำ (วรารุช ศรีโสภาค, 2538: 323 – 324) ทั้งนี้บริเวณที่ตั้ง

เวียงลอน่าจะมีชุมชนในลักษณะ “เวียง” มาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เพราะในพุทธศักราช 1669 ตำนานเล่าว่าขุนเจืองยกทัพไปช่วยขุนชินผู้เป็นลุงสู้กับทัพแก้วที่ยกมาตีเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน ก็มีชื่อเวียงลออยู่ในรายชื่อเมืองขึ้นของรัฐพะเยาที่ขุนเจืองเกณฑ์ไปรบแกวยังเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสนด้วย อย่างไรก็ตามก็ยังไม่ปรากฏหลักฐานงานศิลปกรรม โบราณวัตถุหรือโบราณสถานที่มีอายุเก่าแก่กว่าพุทธศตวรรษที่ 19 เพียงพอจะสรุปได้ว่า เวียงลอ ตั้งขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 และตำนานนั้นเขียนขึ้นภายหลัง ผู้เขียนเข้าใจว่าเป็นความพยายามผูกรัฐพะเยาเข้ากับอาณาจักรล้านนา

เอกสารบางฉบับระบุว่าเวียงลอเป็นพืนาหนึ่งของรัฐพะเยามาตั้งแต่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 17 หรือตั้งแต่ขุนจอมธรรมตั้งรัฐพะเยา โดยระบุว่าพืนาของรัฐพะเยาที่มีจำนวน 36 พืนานั้น มีชื่อพืนาล่อได้เป็นพืนาแห่งหนึ่งของพืนาพะเยา (พระยาประชาภิจักรจักร (ชุ่ม บุนนาค), 2516: 233) และอาณาเขตปกครองชั้นนอกของรัฐพะเยาครอบคลุมไปถึงเวียงเทิงที่อยู่ต่อแดนเวียงเชียงของ แสดงว่าพะเยามีบทบาททางการเมืองการปกครองเหนือเวียงลอ

เมื่อพญามังรายมีพระราชประสงค์จะรวบรวมบ้านเมืองในล้านนาเข้ามาในพระราชอำนาจ พระองค์ได้อ้างสิทธิชอบธรรมของพระองค์ที่จะปกครองบ้านเมืองทั้งหลายในล้านนา ว่าทรงมีสายพระโลหิตสืบทอดจากขุนเจือง แต่ปรากฏว่าหลังการสิ้นพระชนม์ของขุนเจือง บรรดาหัวเมืองทางด้านใต้ เช่น เวียงเทิง เวียงลอ เวียงพราณ น่านและหลวงพระบาง ขาดการส่งส่วย ดังนั้นเมื่อพญามังรายขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงยกทัพจากเมืองฝางไปตีเวียงเทิง เวียงลอ เวียงพราณ น่านและหลวงพระบาง เข้ามาอยู่ใต้พระราชอำนาจ และได้กระทำไมตรีกับพญาเจ้าเมืองเจ้ารัฐพะเยาในพุทธศักราช 1829

น่าสังเกตว่าพระราชอำนาจของพญามังรายที่มีต่อบรรดาบ้านเมืองในกลุ่มน้ำแม่อิงอาจไม่มีเสถียรภาพเท่าที่ควร ดังปรากฏว่าเมื่อพญามังรายต้องการเกณฑ์ทหารไปช่วยรบป้องกันพญายีบมาซึ่งเมืองหริภุญไชยคืนในพุทธศักราช 1835 เอกสารบางฉบับ เช่น พืนาเมืองเชียงแสนระบุว่า พญามังรายได้ขอกำลังทหารจากพญาเจ้าเมืองที่รัฐพะเยา ให้เอาคนฝ่ายตะวันออก คือ พะเยา ลอ เเทิง น่าน และเชียงของ มาช่วยรบ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, 2546: 64 - 65) แสดงให้เห็นว่าพญามังรายมิได้มีสิทธิ์ปกครองเมืองแถบลุ่มน้ำแม่อิงโดยเด็ดขาด การเกณฑ์ทหารมาช่วยรบจึงต้องเกณฑ์ผ่านพญาเจ้าเมือง แต่ภายหลัง

การสิ้นพระชนม์ของพญามังราย ผู้ครองล้านนาได้ให้ความสำคัญกับการเป็นมิตรระหว่างล้านนากับพะเยาอีกต่อไป อีกทั้งยังดำเนินนโยบายผนวกพะเยาและดินแดนในพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่อิงเข้ากับล้านนาอย่างต่อเนื่อง

อาณาจักรล้านนาดำเนินนโยบายผนวกรัฐพะเยาเข้ามาในอำนาจอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จนถึงรัชกาลของพญาคำฟูกษัตริย์ผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 4 พระองค์ได้ยกทัพเข้าผนวกรัฐพะเยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา และ เวียงลอซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของรัฐพะเยาคงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา อย่างสมบูรณ์

พญาคำฟูตั้งขุนนางมาปกครองเวียงลอ มีบรรดาศักดิ์เป็น “หมื่นลอ” หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ผู้ครองเวียงลอปรากฏอยู่ในจารึกวัดป่าใหม่พุทธศักราช 2040 กล่าวถึงเจ้าหมื่นลอเทพศรีจุฬาสรางวัดป่าใหม่แล้วได้บอกบุญไปยังกษัตริย์และพระราชมารดาของพระองค์ จำนวนเบี้ยจ่ายทำบุญ จำนวนครวเรือนที่ถวายไว้แก่วัด (ประเสริฐ ณ นคร, 2535: 118 - 121) หรือจารึกหมื่นลอมงคล สร้างในพุทธศักราช 2044 เนื้อหากล่าวถึงหมื่นลอมงคลเป็นประธานในการสร้างเจดีย์ ฝังพระธาตุ 312,029 องค์ สร้างพระพุทธรูป 1,730 องค์ มอบคน 6 ครวเรือนไว้รักษาพระเจดีย์ จากนั้นจึงเป็นรายชื่อพยาน แม้ระยะเวลาที่ปรากฏในจารึก 2 หลัง ไม่ถึงช่วงห่างกันมากนัก แต่ชื่อของเจ้าหมื่นลอเปลี่ยนจาก “เทพศรีจุฬา” เป็น “มงคล” เป็นเครื่องบ่งชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงตัวเจ้าเมือง อนึ่ง จารึกที่กล่าวถึงเวียงลอพบในรัฐพะเยามีเนื้อหากล่าวถึงการทำบุญเป็นส่วนใหญ่ เช่น จารึกมหาเถรสังฆธรรมคัมภีร์ฯ วัดสิบสองห้อง พุทธศักราช 2058 กล่าวถึงการสร้างวัดและถวายสิ่งของแก่วัด มีรายชื่อพณนาเวียงลอร่วมทำบุญในครั้งนั้นด้วย

ครั้นถึงพุทธศักราช 2101 เชียงใหม่และล้านนาทั้งปวงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ประกอบกับการรบพุ่งอย่างยาวนานระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับพม่าและบรรดาหัวเมืองทั้งหลายในล้านนา ทำให้บ้านเมืองเกิดการระส่ำระสาย เมืองขนาดเล็กหลายเมือง เช่น รัฐพะเยา เวียงลอและเวียงเทิง ไม่มีผู้ปกครอง จนกระทั่งใน พุทธศักราช 2199 เจ้าหลวงเมืองแพนผู้ครองเชียงรายจึงแต่งตั้งให้พี่น้อง 5 คน แยกกันไปกินรัฐพะเยา, เมืองพาน, เวียงเทิง, เมืองลาว และเวียงลอ โดยให้ขึ้นตรงกับเมืองเชียงราย

ต่อมา ในพุทธศักราช 2317 พระเจ้ากรุงธนบุรีร่วมกับพระยาจำบ้านและพระยาภาวิไลขับไล่พม่าออกไปจากเมืองเชียงใหม่ แพร่ น่าน นครลำปาง ปรากฏว่าทางเมือง

เชียงแสน เชียงราย เวียงเทิง และเวียงลอ ยังคงมีพม่าตั้งมั่นอยู่ จนถึงปีพุทธศักราช 2322 พระยาภาววิไลจึงสามารถขับไล่พม่าออกจากเวียงเทิงและเมืองลอได้สำเร็จ และกวาดต้อนผู้คนลงมายังกรุงธนบุรี สันนิษฐานว่าเวียงลอจึงถูกทิ้งร้างไปนับแต่นั้น (ประโชติ สังขุกิจ, 2539: 219 – 220) เวียงลอถูกทิ้งร้างไปเป็นระยะเวลานาน ทำให้งานศิลปกรรมโดยเฉพาะพระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายออกจากสถานที่ตั้งดั้งเดิม อาทิเช่น กรณีที่ชาวเวียงเชียงของทำการรวบรวมและเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปออกมาจากเวียงลอ เช่นพระพุทธรูปประดิษฐานในวัดหลวง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีประวัติว่าได้พระพุทธรูปมาจากโบราณสถานวัดพระเจ้าเข้ากาดภายในเวียงลอ เขตหมู่ที่ 1 บ้านลอ ตำบลลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา และเป็นโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งที่ได้นำงานโบราณคดีใน พุทธศักราช 2547 โดยสำนักศิลปากรที่ 7 น่าน จากการดำเนินการของนักโบราณคดีคือนายสุรเชษฐ์ กิ่งทอง สรุปว่าวัดพระเจ้าเข้ากาดน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 วัดพระเจ้าเข้ากาดเป็นโบราณสถานที่ถูกทิ้งร้างไม่ทราบนามเดิมของวัด ชาวบ้านเรียกวัดพระเจ้าเข้ากาดเพราะพบพระพุทธรูปจำนวนมากประหนึ่งพบผู้คนอยู่ในตลาด

แม้ว่าเวียงลอจะเป็นเวียงโบราณขนาดใหญ่ และมีโบราณสถานจำนวนมาก แต่เพราะเคยเป็นเวียงที่ถูกทิ้งร้างในช่วงสงครามพม่าอันยาวนาน จนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้พระพุทธรูปจำนวนมากถูกเคลื่อนย้ายออกจากสถานที่ตั้งดั้งเดิม กระจายไปทั่วพื้นที่อำเภอจุน ผู้เขียนจึงนำชื่ออำเภอจุนสถานที่สำรวจพบพระพุทธรูปเหล่านี้ มาใช้เรียกสกุลช่าง

2. สกุลช่างจุน

พระพุทธรูปสกุลช่างจุน ทำพระเศียรพระพุทธรูปมีเม็ดพระศกขนาดเล็กเรียงต่อเนื่องไปถึงอุษณิษะทรงกรวยสูง พระรัศมีทรงเปลวประดับตกแต่งภายในด้วยลายเส้นเป็นแนวรัศมี พระพักตร์ค่อนข้างกว้างเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนพระเศียร ทำไรพระศกเป็นแนวเส้นเรียบเส้นเดียว มีการเจาะร่องรอบส่วนประกอบพระพักตร์ แต่แนวเส้นระหว่างปีกพระนาสิกเชื่อมต่อนมสองข้างพระโอษฐ์ไม่ได้ลากเป็นเส้นค่อนข้างตรงอีกต่อไป แนวค่อนข้างตรงของพระพุทธรูปลุ่มน้ำแม่อิงตอนล่างกลุ่มที่ 1 คลายออกเป็นแนวเส้นโค้งขึ้นเล็กน้อยเมื่อจะเข้ามาบรรจบกับนมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง พระโอษฐ์ของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ค่อนข้างเล็กและยื่นออกมาจากพระพักตร์อย่างเห็นได้ชัด อันเกิดจากการที่ริมพระโอษฐ์ล่างโค้งขึ้นรับกับพระโอษฐ์บนไม่ทำพระหนุเป็นต่อมกลม อาจเพราะในศิลปะสุโขทัยที่

เป็นต้นเค้าไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทำพระหนูเป็นต่อมกลมก็เป็นได้ พระพักตร์มีสัดส่วนพระนลาฏแคบกว่า ไรพระศกต่ำลงมาเกือบติดพระขนง แม้จะคล้ายกับที่พบในพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย แต่ลักษณะของหัวพระเนตรที่จิกลงต่ำบรรจบกับพระนาสิกและหางพระเนตรตวัดขึ้นด้านบนเป็นสิ่งที่ปรากฏในพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

พระพุทธรูปทั้งหมดจะมีส่วนประกอบของพระพักตร์ดูจะบีบแคบเข้ามาอย่างมาก โดยเฉพาะพระขนง พระเนตรและพระนาสิก เมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปลุ่มน้ำแม่อิงตอนล่าง กลุ่มที่ 1 ซึ่งองค์ประกอบพระพักตร์ดังกล่าวแสดงให้เห็นการคลี่คลายรูปแบบจากกลุ่มพระพุทธรูปที่พบในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อิงตอนล่าง และเป็นฝีมือช่างท้องถิ่น พระวรกายของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้เกือบเป็นทรงกระบอก ไม่มีเค้าของพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิ่งหนึ่งที่นิยมทำพระวรกายอวบอ้วน หรือพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยที่มีพระวรกายแบบบาง สังขากเป็นแผ่นแบนบาง พบทำปลายตัดตรงและปลายตัดเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ

พระพุทธรูปนิยมทำประทับขัดสมาธิราบแสดงปางมารวิชัย โดยส่วนใหญ่จะวางพระกรไว้ที่ช่วงกึ่งกลางพระขงฆ์ นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน อันเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในดินแดนล้านนาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ในศิลปะหริภุญไชย พระหัตถ์ซ้ายบนหน้าตักยาวขนานไปกับนิ้วพระหัตถ์อื่น ๆ ทำให้พระกรมีลักษณะโค้ง มีปลายนิ้วโค้งลงเบื้องล่าง จากพระพุทธรูปในกลุ่มอื่นที่พบในลุ่มน้ำแม่อิงที่นิ้วพระหัตถ์ซ้ายมีลักษณะค่อนข้างตรงและไม่ปรากฏแนวขอบจีวรคาดที่พระขงฆ์ ต่างจากพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ขอบสบงและจีวรคาดอยู่ที่ข้อพระบาทเป็นเส้นคู่ การไม่ปรากฏแนวขอบจีวรคาดที่พระขงฆ์เป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในล้านนา

ส่วนฐานพระพุทธรูปมีรูปแบบที่โดดเด่น ลักษณะฐานประกอบด้วยฐานหน้ากระดานหักเหลี่ยมเข้ามาตามลักษณะหน้าตัก ฐานชั้นบนเป็นฐานเรียบ ด้านบนสอบเข้าเล็กน้อย และบางองค์ทำฐานขยักขอบ 1 ครั้ง บางองค์มีการเจาะช่องโปร่งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ฐาน และพบการทำลายกรอบช่องกระจกด้วย อาจเนื่องมาจากความนิยมที่เกิดขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 ที่นิยมนำลายกรอบช่องกระจกมาประดับฐานพระพุทธรูป อย่างไรก็ตามลายช่องกระจกที่ฐานพระพุทธรูปที่พบ ไม่มีการทำลวดลายภายใน กำหนดอายุพระพุทธรูปไว้ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 9 วัดเชียงยืน อ.จุน จ.พะเยา

ภาพที่ 10 วัดวังเค็มใหม่
อ.เชียงคำ จ. พะเยา

ภาพที่ 11 วัดศรีบุญเรือง อ.จุน จ.พะเยา

ภาพที่ 12 วัดล้า อ.เชียงคำ จ. พะเยา

พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเชียงคำ

1. เวียงเชียงคำ

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่อิงตอนกลางส่วนใหญ่ยังไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุเหตุการณ์ ร่องรอยของโบราณสถานประเภทเมืองโบราณมีปรากฏอยู่บ้าง เช่น เวียงเชียงคำ

ในด้านภูมิประเทศ เวียงเชียงคำไม่ได้เกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อิงตอนบนโดยตรงเพราะตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ลาวที่ไหลผ่านขึ้นเหนือไปบรรจบกับน้ำแม่อิงที่บริเวณใกล้เวียงเทิง ขณะที่พื้นที่ทางด้านใต้ของเวียงเชียงคำติดต่อกับเวียงลอ ดังนั้น แม่เวียงเชียงคำจะไม่ได้ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มน้ำแม่อิงโดยตรง แต่นับเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่อิงจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด

พระพุทธรูปส่วนใหญ่พบอยู่ในพื้นที่อำเภอเชียงคำซึ่งในพื้นที่ดังกล่าวมีการสำรวจพบร่องรอยของคันดิน คูน้ำ ที่บ้านปางจัว ริมฝั่งน้ำแม่แวน และบ้านพระนั่งดินและบ้านเวียงหลวงในพื้นที่ลำแม่ลาว พบหลักฐานพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 และพบพระพุทธรูปในกลุ่มช่างเชียงคำองค์หนึ่ง ที่รัฐพะเยา อันแสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนในลุ่มน้ำแม่อิงตอนล่างกับลุ่มน้ำแม่อิงตอนกลาง

2. สกุลช่างเชียงคำ

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำมีองค์ประกอบพระเศียรส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 อย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะส่วนพระขนงกับพระนาสิกที่นูนขึ้นเป็นสันแหลม มีการเซาะร่องโดยรอบองค์ประกอบของพระพักตร์เชื่อมต่อกัน โดยมีส่วนประกอบปลีกย่อยหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสุนทรียภาพบ้างประการแตกต่างกัน เช่น รอบขอบพระโอษฐ์มีการเซาะร่องโดยรอบ การเซาะร่องรอบขอบพระโอษฐ์เป็นลักษณะที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะสุโขทัย แต่นั้นมุมพระโอษฐ์ตัวด้นคล้ายรูปตัวอักษร V ในภาษาอังกฤษ พระโอษฐ์มีขนาดเล็ก

การมีเส้นที่เชื่อมต่อปลายปีกพระนาสิกกับมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง เป็นลักษณะที่พบร่วมกันในกลุ่มพระพุทธรูปที่ถูกพบในลุ่มน้ำแม่อิง แต่พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำทำแนวเส้นเชื่อมต่อพระนาสิกกับมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง ให้มีองศาที่แคบกว่ากลุ่มอื่นอย่างเห็นได้ชัด ทำแนวเส้นเชื่อมต่อระหว่างพระนาสิกกับพระโอษฐ์ให้อยู่ใต้พระนาสิก มีใช้บริเวณปีกพระนาสิกที่เคยปรากฏในพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา สัดส่วนพระกรรมเมื่อ

เทียบกับพระเศียรแล้วจะเห็นว่าพระกรรณค่อนข้างใหญ่ ภายในใบพระกรรณหว่าลึกเข้าไป เป็นรูปวงโค้งต่อกันหลายวง ขอบพระกรรณบนและล่างแหลมและโค้งออกจากพระเศียร

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงคำมีพระวรกายเพรียว โดยเฉพาะบนพระองค์ที่สอบ แคนเข้ามามาก พระพาหุกว้าง ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระพาหาขวา จีวรเรียบไม่มีริ้ว แนวขอบของจีวรที่พาดผ่านใต้ราวพระถันจะห่างจากเม็ดพระถันและย้อยลงมาเป็นแนวตรง สังฆาฏิเป็นแผ่นค่อนข้างใหญ่ส่วนชายด้านล่างตัดตรง แสดงปางโดยวางพระหัตถ์บริเวณพระขาน พระหัตถ์เล็กกว่าพระพุทธรูปอื่นในกลุ่ม นิ้วพระหัตถ์มีความยาวไล่เลี่ยกัน นิ้วพระอังคุชิตินิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4

การประทับนั่งโดยทำพระขานแผ่กว้าง นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าได้รับต้นแบบการทำพระขานแผ่กว้างมาจากสกุลช่างเบنگอล และกลายเป็นต้นแบบพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเมื่อพม่าเข้ามาปกครองเมืองเชียงใหม่ (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และ ฮันธ์ เพนส์, 2550: 53 - 54, 127)

อย่างไรก็ดี พระพุทธรูปที่มีช่วงกว้างระหว่างพระขานมากนั้นได้มีการสร้างขึ้นแล้วในล้านนาสมัยพระเจ้าติโลกราช คือ พระพุทธรูปแบบลวปุระ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้มากกว่าที่สกุลช่างเชียงคำได้นำเอารูปแบบศิลปกรรม ที่เคยปรากฏในสมัยพระเจ้าติโลกราชมาสร้างพระพุทธรูป มากกว่าจะนำต้นแบบศิลปกรรมจากแหล่งกำเนิดที่ห่างไกลและมีอายุห่างกันมากมาเป็นแบบ

พระพุทธรูปประทับนั่งบนฐานสูง ฐานชั้นบนเป็นฐานในพอร์มรูปห้าเหลี่ยม เรียบ ฐานชั้นต่อมาสามารถถอดแยกออกจากองค์พระพุทธรูปได้ ลักษณะเป็นฐานบัวหงาย มีกลีบบัวซ้อนกันสองชั้น ปรากฏเกสรบัวมีตุ่มที่ส่วนปลาย ฐานชั้นล่างเป็นฐานหน้ากระดาน เรียบหักเหลี่ยมมุม แต่พระพุทธรูปบางรายการ เช่น พระพุทธรูปวัดศรีสุพรรณ หรือพระพุทธรูปวัดหย่วน เห็นได้ชัดเจนว่าส่วนฐานเป็นส่วนที่สร้างเสริมขึ้นมาใหม่ ผู้เขียนพบพระพุทธรูปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน มีรูปแบบศิลปกรรมคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปที่วัดหย่วนอย่างมาก แสดงให้เห็นความเลื่อนไหลของงานช่างในพื้นที่ใกล้เคียงกัน แต่นอกจากพระพุทธรูปที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน แล้ว ยังไม่พบหลักฐานงานศิลปกรรมสกุลช่างเชียงคำที่ได้อีกเลย

สกุลช่างเชียงคำมีการสร้างพระสิงห์ มีหลักฐานเพียง 2 องค์ ได้แก่พระพุทธรูปในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน อีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดหย่วน จารึกที่ฐานระบุว่า

ผลงานสร้างของพระเถระสีนะและเจ้าเมืองใน พุทธศักราช 2066 (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2550: 53-54)

ทั้งนี้พระพุทธรูปในวัดหย่วน พยายามดำรงลักษณะของพระพุทธรูปสีหิงค์ จึงไม่ทำพระพักตร์เสี้ยว เปลี่ยนเป็นทำพระพักตร์กลม สังฆาภินูนสูงขึ้นเป็นเหลี่ยม สันเพียงพระอุระ ปลายสังฆาภินูนแยกออกเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ ประทับขัดสมาธิเพชร

พระพุทธรูปสีหิงค์วัดหย่วนมีจารึกที่ฐานระบุว่าสร้างใน พุทธศักราช 2066 ปลายรัชกาลพญาแก้วแห่งเมืองเชียงใหม่ ปีนี้อองที่เกิดเหตุการณ์พญาแก้วส่งกำลังทหารไปรบกับเชียงตุง เพื่อสถาปนาหัวเมืองเชียงนครเมือง แต่ผลคือทัพล้านนาเสียหายอย่างยับเยิน เสียชีวิตไพร่เป็นจำนวนมาก การสูญเสียไพร่พลเป็นจำนวนมากย่อมทำให้ขวัญกำลังใจอ่อนแอล้านนาเสื่อมโทรมลงในหลายด้าน และพม่าได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองการปกครองในล้านนา การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่เปลี่ยนไปอยู่ภายใต้ความประสงค์ของผู้ปกครองชาวพม่า ประกอบกับความกดดันของพื้นที่ อาจส่งผลให้หลังการสร้างพระพุทธรูปสีหิงค์ที่วัดหย่วนในลุ่มน้ำแม่อิง การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในลุ่มน้ำแม่อิงยุติลงโดยปริยาย เป็นผลสืบเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่เสื่อมโทรมลง ของล้านนา (สุรสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2551: 181-182) หรือการจำกัดความสามารถในการครอบครองโลหะ อันเป็นส่วนประกอบในการผลิตอาวุธของผู้ปกครองชาวพม่า

พระพุทธรูปบางรายการที่สามารถใช้เป็นตัวอย่างของเทคนิคโลหะกรรมสมัยโบราณ ได้แก่ พระพุทธรูปในวัดนันทาราม อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา การสำรวจเก็บข้อมูลทำได้จำกัดเนื่องจากพระพุทธรูปประดิษฐานในตู้กระจกมิดชิด เท้าที่สังเกตจากด้านนอก พบว่าพระพุทธรูปสามารถถอดแยกชิ้นส่วนได้ เช่น พระรัศมี (สูญหายไป) พระเศียร, ขื่อพระกรซ้าย, องค์พระพุทธรูปและส่วนฐาน เป็นต้น และยังพบสลักที่เชื่อมต่อกันต่าง ๆ เข้าด้วยกันมีรูปทรงกลมพระพุทธรูปมีจารึกที่ฐานด้านล่างอีกด้วย แต่ไม่สามารถอ่านได้ เพราะขณะสำรวจขบไม้ที่ทำตู้ประดิษฐานพระพุทธรูปบัง

สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเชียงคำถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ด้วยว่ารูปแบบศิลปกรรม โดยเฉพาะพระพักตร์แสดงให้เห็นพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยาและพระพุทธรูปสกุลช่างเวียงจันทน์ที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 และ แม้ว่าสกุลช่างเวียงคำจะสร้างสรรค์งานศิลปกรรมอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่อิงตอนกลาง บนเส้นทางที่สามารถเดินทางต่อไปยังอื่น

ในละแวกใกล้เคียง เช่น นครเมืองน่าน หรือเมืองหลวงพระบาง แต่เท่าที่ผู้เขียนมีโอกาส
ตรวจสอบ พบการกระจายตัวของพระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเชียงคำออกไปยังนครเมืองน่าน
เพียงองค์เดียว

ภาพที่ 13

วัดพระธาตุสบแวน อ.เวียงคำ จ.พะเยา

ภาพที่ 14

วัดศรีสุพรรณ อ.แม่ใจ จ.พะเยา

ภาพที่ 15

จัดแสดงใน พช. น่าน

ภาพที่ 16

วัดหย่วน อ.เชียงคำ จ.พะเยา

พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเทิง

1. เวียงเทิง

เวียงเทิงตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มน้ำอิงตอนบน และเป็นเมืองที่ปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณของล้านนาหลายฉบับ เวียงเทิงมีลักษณะเป็นเวียงอกแตก เพราะมีน้ำแม่อิงไหลผ่ากลางเวียง และอีกด้านหนึ่งมีแม่น้ำลาวเข้ามาบรรจบกับน้ำแม่อิง เวียงเทิงจึงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ซึ่งมีการสำรวจพบร่องรอยของคูน้ำคันดินทั้ง 2 ส่วนนั้น โดยลักษณะของเวียงกำแพงจะโอบล้อมเอาดอยหนึ่งไว้ภายใน เป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุจอมใจในปัจจุบัน

ลักษณะทางกายภาพของเวียงเทิง แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลการสร้างเมืองจากเมืองเชียงราย เพราะเมืองเชียงรายก็มีการสร้างเมืองโอบรอบดอยทองเช่นเดียวกัน จากการสำรวจของกรมศิลปากร พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นพวกภาชนะดินเผาทั้งแบบเนื้ออ่อนและเนื้อแกร่ง เครื่องเคลือบจากแหล่งเตาในภาคเหนือ และชิ้นส่วนโบราณวัตถุอีกหลายองค์ และจากหลักฐานที่สำรวจพบ จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่าเวียงเทิงคงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 อย่างไรก็ดี สิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ในเวียงเทิงเป็นของที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 24 โดยชุมชนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ แต่พื้นที่โบราณสถานร้างบางแห่ง เช่น วัดเสาหิน ยังเหลือชิ้นส่วนของพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่อันเป็นประธานของวัด ลักษณะของพระพักตร์แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยเข้ามาปะปนอย่างมาก มีการกำหนดอายุพระพุทธรูปดังกล่าวไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 21

เวียงเทิง ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ว่า เมื่อพญาแสนภูรับพระราชโองการพญามังรายมาสร้างเมืองเชียงแสน ในปี พุทธศักราช 1829 ในลำดับรายชื่อขุนนางที่พญาแสนภูให้ไปครองเมืองต่างๆ มีชื่อ “แสนหลวงเทิง” อยู่ด้วย ส่วนดินแดนปกครองของพญาแสนภู ก็กล่าวถึง “พันนาเทิง” ในฐานะเป็นดินแดนในปกครองของเมืองเชียงแสนมาแต่ดั้งเดิม แต่จากสภาพที่ตั้งของเวียงเทิง ทำให้เชื่อว่าน่าจะมีการติดต่อกับเมืองพะเยาอย่างใกล้ชิด

พื้นเมืองเชียงแสน กล่าวถึงสมัยที่พญามังรายเพ็งยึดครองเมืองหริภุญไชยจากพญายีบาได้สำเร็จ พญายีบาหนีไปพึ่งพญาเบิกผู้น้องที่เมืองลำปาง พี่น้องสองพระองค์ขอให้ทางเมืองอยุธยาที่กำลังมาช่วยรบกับพญา มังรายที่เมืองหริภุญไชย พญามังรายจึงได้ขอกำลังจากขุนคราม โอรสของพระองค์จากเมืองเชียงแสน และขอกำลังทหารของพญายีบา

จากเมืองพะเยาเข้ามาร่วมรบ ดังนี้ “... ไปหาพระญางาม(งำ)เมือง พระยาวเปนเค้า แล้วหื้อเอาคนฝ่ายวันออก คือว่า พระยาว เมืองลอ เมืองเถริง(เทิง) เมืองน่าน เชียงของ ทั้งมวลได้คนแสน 1 ...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, 2546: 64-65) แสดงให้เห็นว่าขอบเขตปกครองของเมืองพะเยาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 นอกจากจะครอบคลุมลุ่มน้ำอิงทั้งหมดแล้ว ยังครอบคลุมไปถึงเมืองน่านอีกด้วย แต่อำนาจปกครองของเมืองพะเยาที่มีต่อเมืองน่านนั้นคงไม่เสถียรภาพมากนัก เนื่องจากในพื้นที่เมืองน่านฉบวัดพระเกิด ระบุว่า “... มีพระญาตน 1 ชื่อว่า งำเมือง อยู่เมืองพระยาว ... เหาธิพลมารบเอาเมืองพัวได้แล จึงไ้นางพระญาผู้ 1 ชื่อว่าแม่ท้าวคำอ้อสมกับลูกชายชื่อว่า อ้ายอ้อมป้อม...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, 2546: 54-55) ต่อมาภายหลังแม่ท้าวคำอ้อสมกลับตกไปเป็นเมียของเจ้าเมืองปลาต ทำให้สิทธิในการครองเมืองปัวของพญางำเมืองลื่นไปโดยปริยาย เมื่อพญางำเมืองทราบเรื่อง จึงยกทัพจะมาตีเมืองปัว แต่ทว่า “...เมื่อนั้นเจ้าโลยยกยกเหาธิพลออกมาตั้ง เอาเจ้าอ้อมป้อมเป็นทัพ พระญางำเมืองหันเจ้าอ้อมป้อม อันเป็นลูกตน ก็มีใจอันรักลูกตน พระญางำเมืองก็หื้อธิพลถอยหนีคือเมื่อเมืองพระยาวดังเก่าหันแล ... ส่วนเสนาอำมาตย์ชาวพัวทั้งหลาย ก็อภิเษกเจ้าเมืองประหลาด หื้อเปนพระญามายังเมืองพัว ... ชื่อว่า พระญาผานอง ... ส่วนเจ้าอ้อมป้อมก็หนีเมื่อเมืองพระยาว ...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, 2546: 57-58)

เจ้าขุนไสยที่เป็นเจ้าเมืองปลาต ก็เป็นเชื้อสายของพระญาเก่าเคลื่อนที่เป็นพระญาในเมืองภูคา กับแม่ท้าวคำพินที่เคยปกครองเมืองปัวมาก่อน จึงอาจเรียกเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ภูคาได้ ที่ว่าเจ้าขุนไสยเอาเจ้าอ้อมป้อมเป็นทัพ ก็คงใช้เป็นตัวประกันข่มขู่พญางำเมือง รวมทั้งการที่เจ้าขุนไสยได้แม่ท้าวคำอ้อสมเป็นชายนั่น เป็นการแต่งงานเพื่อเสริมอำนาจขอบธรรมของราชวงศ์ภูคาที่มีเหนือเมืองปัว มากกว่าที่จะเป็นความรักอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในพื้นที่เมืองน่านได้ให้ภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพะเยากับเมืองน่านโบราณในราวพุทธศตวรรษที่ 19 ความพยายามของพญางำเมืองที่ต้องการให้เชื้อสายของพระองค์ได้ปกครองเมืองน่าน ก็ไม่อาจต้านทานอิทธิพลของราชวงศ์ภูคาได้ จนกระทั่งพระเจ้าติโลกราชได้ขยายพระราชอำนาจมาครอบครองเมืองน่านได้ในราวปีพุทธศักราช 1992 ราชวงศ์ภูคาจึงสิ้นเชื้อสาย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, 2546: 60)

อนึ่ง ประวัติหรือหลักฐานการสร้างเวียงเทิงมีไม่มากนัก ที่ชัดเจนคือในรัชกาล พญาแก้ว ประมาณพุทธศักราช 1994-2049 เวียงเทิงขึ้นกับเชียงใหม่ มีเจ้าเมืองชื่อว่าแสน คำชายฟ้า (ประพันธ์ บุญเมือง, 2544: 2)

ส่วนเวียงเทิงที่ปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณ เรื่อง “พม่ารบไทย” อันเป็นผลงาน กวีของทหารที่ติดทัพพม่า เข้ามาตีเมืองพิษณุโลกในราวปีพุทธศักราช 2317 คงถูกทิ้งร้างไปแล้ว สำหรับสาเหตุของการทิ้งเมืองให้เป็นเมืองร้างยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเกิดขึ้นจากสภาพ การเมืองในล้านนาในราวพุทธศตวรรษที่ 24 ที่มีการพ่ายแพ้ หรือขับไล่ผู้ปกครองชาวพม่า ออกไปจากล้านนา หรือการทิ้งเมืองจะเกิดขึ้นเพราะสภาพธรรมชาติของกลุ่มน้ำอิง ที่ต้นน้ำ สำคัญคือกว๊านพะเยามักเกิดความแห้งแล้งในช่วงฤดูร้อน เวียงเทิงที่ปรากฏในคราวเรื่อง “พม่ารบไทย” ถูกกล่าวถึงเพียงว่าเป็นที่พักของกองทหารพม่าเพียงชั่วคราว

“... วัดเทิงบ่มีสัง จักมาเค็งคืดข้าง ถ้านั้นก็หาก
มาเทิงเดือนยี่แรม สี่ค่ำมาเถิง ออกเวียงเทิง
ทัพท้าวฝ่ายตั้น ...” (ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว, 2532: 8)

ปัจจุบัน ประชาชนที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนแถบเวียงเทิงอพยพมาจากที่อื่น เช่น บ้านพระเนตร ที่ตั้งขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2401 ประชาชนที่อพยพมาจากเมืองน่าน ตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 5 ตรงกับเวลาที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเป็นเจ้าเมืองน่าน อพยพเข้ามาอยู่ตั้งแต่ปี พุทธศักราช 2401 (ประพันธ์ บุญเมือง, 2544: 10) ปรากฏว่าบริเวณเวียงเทิงถูกทิ้งร้างไม่มี ผู้คนอยู่อาศัย แม้แต่ในวัดก็ไม่มีการทำงานบำรุงเพราะไม่มีภิกษุจำพรรษา ดังปรากฏว่า “... บริเวณใกล้เคียงบ้านพระเนตร เช่น ตั้งแต่เริ่มจากตัวอำเภอเทิงลงมาตามลำน้ำอิงไปจนถึง บ้านต้า บ้านป่าตาล บ้านร่องซุ่น เป็นต้น ล้วนแต่มีซากกองอิฐเก่าๆ พบตามทุ่งนาและ ลำห้วย ... บางแห่งถูกขุดถูกรื้อออกหมด เพื่อค้นหาของเก่า เช่น พระพุทธรูป, ทองคำ, เป็นต้น ที่ฝังไว้ในดิน บางคนได้พระพุทธรูป บางคนได้แหวนของมีค่าเก่าๆ ล้วนถูกขุดค้น เกือบหมด ซากก้อนอิฐเหล่านี้บางแห่งเป็นเพียงเจดีย์ บางแห่งเป็นวัดร้าง” (ประพันธ์ บุญเมือง, 2544: 1) การขุดพบของมีค่าหรือพระพุทธรูปในบริเวณลุ่มน้ำอิงมีบ่อยครั้ง โดย มากหากเป็นชาวบ้านขุดพบ มักจะนำไปประดิษฐานไว้ที่วัดของหมู่บ้าน

จากบันทึกของปีแอร์ โอต (Pierre Ort) เมื่อปีพุทธศักราช 2440 ตอนหนึ่งกล่าวถึงเวียงเทิงว่า เมื่อคณะของเขาเดินทางออกจากเมืองเชียงรายได้ใช้เส้นทางตัดผ่านบ้านปงไปยังเวียงเทิง จากบันทึกทำให้ทราบว่าชาวเวียงเทิงส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งซ้ายของน้ำแม่อิง อย่างไรก็ดี สภาพเวียงเทิงที่เขาเห็นคงไม่ทำให้เกิดความประทับใจ ปีแอร์บันทึกเกี่ยวกับเรื่องการหาช้างที่เวียงเทิงเพื่อบรรทุกสัมภาระว่าทั้งเมืองมีช้างอยู่เพียง 2 เชือก อีกทั้งแผนที่ของปาวีก็ไม่ได้รายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่มากนัก และระยะทางจากบ้านปงถึงเวียงเทิงเพี้ยนไปจากความเป็นจริง บ้านปงในบันทึกของปีแอร์ปัจจุบันน่าจะเป็นที่ตั้งของอำเภอปง จังหวัดพะเยา

ข้อความในบันทึกของปีแอร์แสดงว่า เวียงเทิงในช่วงนั้นคงเป็นเพียงเมืองขนาดเล็ก จนไม่สามารถให้การต้อนรับหรืออำนวยความสะดวกแก่นักเดินทาง สำหรับผู้คนในเวียงเทิงปีแอร์บันทึกว่าแถบเวียงเทิงมีชุมชนของพวกไทลื้อจากสิบสองปันนาเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่หลายปีแล้ว การเข้ามาตั้งบ้านเรือนของพวกไทลื้ออาจเพราะหนีจากความวุ่นวายภายในบ้านเมืองของตน จากเวียงเทิง คณะของปีแอร์ เดินทางลงใต้จนถึงแม่น้ำน่าน เดินทางเลียบบแม่น้ำน่านจนถึงบ้านข่อย บ้านโป่ง บ้านท่าฟ้า เข้าสู่เมืองเชียงม่วนริมฝั่งแม่น้ำปิง ไต่สันดอยขึ้นไปเรื่อยๆ จากนั้นจึงเข้าสู่เมืองน่าน (พิชญ จันทรวิทัน, แปล, 2546: 143 - 149) เมื่อถึงเมืองน่านปีแอร์ทราบจากเจ้าสุริยพงษ์เจ้าหลวงเมืองน่านเกี่ยวกับพวกไทลื้อที่เข้ามาอยู่แถบเวียงเทิง เชียงคำ และเมืองสวด ว่าอพยพเข้ามาราว 39 ปีมาแล้ว เพราะการโจมตีของพวกฮ่อ และการสู้รบระหว่างพวกไทลื้อด้วยกันเอง มีลื้อ 2 พวก ได้แก่ ลื้อเมืองปวง และลื้อเมืองอุ พวกไทลื้อเมืองอุส่วนหนึ่งเชื่อฟังคำของฝรั่งเศส กลับไปอยู่ที่ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ลื้อที่เวียงเทิงส่วนใหญ่ เป็นลื้อเมืองอุ ซึ่งข้อมูลที่ปีแอร์ทราบจากเจ้าหลวงเมืองน่านเกี่ยวกับการเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเขตเวียงเทิง ตรงกันกับประวัติเวียงเทิงในหนังสือที่ชาวเวียงจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2543

อนึ่ง เวียงเทิงกับเวียงเชียงของนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มบ้านเมืองที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างมาก เพราะลักษณะภูมิประเทศของทั้งสองเมืองเป็นที่ราบยาวต่อเนื่องกัน เวียงเทิงมีน้ำแม่อิงไหลผ่านกลางเมือง ด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำลาวที่ไหลมาบรรจบกับน้ำแม่อิง แม้ว่าปัจจุบัน เวียงเทิงจะขึ้นอยู่กับจังหวัดเชียงราย แต่เมื่อยกเส้นแบ่งเขตปกครองปัจจุบันออก จะเห็นได้ชัดเจนว่าเวียงเทิงเป็นเมืองในกลุ่มน้ำอิงเชื่อมต่อระหว่างลุ่มน้ำอิงตอนกลางและตอนปลาย และมีความเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมของเมืองพะเยาเป็น

อย่างมาก อาจเพราะสถานที่ตั้งเมืองนอกจากแม่น้ำสองสาย ยังถูกกระหนาบด้วยแนวเทือกเขาสูงชัน ฉะนั้นการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมน่าจะรับจากทางเมืองพะเยาที่เป็นเมืองใหญ่ของกลุ่มน้ำอิงตอนล่างหรือทางเวียงเชียงของ บริเวณกลุ่มน้ำอิงตอนบนมากกว่า หากจะรับวัฒนธรรมจากภายนอก เช่น เชียงใหม่ สุโขทัย หรือหลวงพระบางบ้าง ก็คงมีได้รับมาโดยตรง ขณะเดียวกันก็ต้องไม่ลืมมองความเป็นไปได้ของการรับเอารูปแบบศิลปกรรมของเมืองเชียงแสนเข้ามาปะปนด้วย

พระพุทธรูปกลุ่มหนึ่งจากการสอบถามเจ้าอาวาสวัดและกรรมการวัด พบว่าพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ถูกทอดทิ้งตามศาสนสถานโบราณ ใกล้เคียงที่ตั้งวัดในปัจจุบันซึ่งอยู่ในบริเวณลำน้ำแม่อิงเรื่อยไปจนถึงบริเวณเชียงของ พระพุทธรูปดังกล่าวมีรูปแบบลักษณะคล้ายคลึงกันหลายประการ อีกทั้งยังมีความแตกต่างของรูปแบบศิลปกรรมจากพระพุทธรูปในกลุ่มอื่นของอาณาจักรล้านนา จึงได้จัดเป็นกลุ่มงานช่างอีกกลุ่มหนึ่ง

2. สกุลช่างเทิง

รูปแบบลักษณะร่วมที่สำคัญของพระพุทธรูปสกุลช่างเทิง คือ เป็นพระพุทธรูปที่มีขมวดพระเกศาเป็นวงกันหอยขนาดเล็กเรียงสับหว่างกัน และมีขนาดเท่ากันทั้งหมดพระเศียร ทำพระอุษณิษะนูนขึ้นเป็นทรงกรวย มีไรพระศกลักษณะเป็นเส้นลวดเส้นเดียว พระพักตร์รูปผลมะตูม พระขนงเป็นสันนูนขนาดเล็กโค้งยาวมาเกือบจรดหางพระเนตร พระขนงตรงกลางยาวเชื่อมต่อกับสันพระนาสิกที่โด่งเป็นสันค่อนข้างแคบส่วนปลายงุ้ม พระเนตรเรียวยาวเหลือบต่ำ เน้นขอบพระเนตรด้านล่างยื่นออกมาเห็นได้ชัดเจน มีร่องระหว่างพระนาสิกและพระโอษฐ์เลียนแบบธรรมชาติพระโอษฐ์ได้สัดส่วนกับพระพักตร์ พระโอษฐ์ยืม ขอบพระโอษฐ์บนหยักเป็นปีกกาส่วนขอบพระโอษฐ์ล่างโค้งขึ้นรับ ทำขอบพระโอษฐ์เป็นสองชั้นเห็นได้ชัดเจน เหมือนพระโอษฐ์วางแปะอยู่เหนือพื้นผิวพระพักตร์ ไม่นับพระหนุเป็นต่อมกลมนูนแต่ทำลายเส้นโค้งแทน พระกรณยาวเสมอพระหนุ ขอบพระกรณส่วนบนแหลมโค้งออกด้านนอกเล็กน้อย ขอบพระกรณล่างแหลมและโค้งออกนอกพระเศียร

พระวรกายของพระพุทธรูปค่อนข้างได้สัดส่วน พระอุระนูนขึ้นเล็กน้อย ครองจีวรห่มเฉียงจีวรเรียบไม่มีริ้ว เส้นขอบจีวรและสังฆาฏิมีแนวเส้นสองเส้น ขอบจีวรด้านที่พาดผ่านราวพระถันมักอยู่ชิดเม็ดพระถันมาก ส่วนสังฆาฏิเป็นแผ่นขนาดใหญ่มักกำหนดให้ความยาวของสังฆาฏิมาหยุดที่พระนาภีส่วนปลายสังฆาฏิตัดตรงแบบศิลปะอยุธยา ซึ่งแนวขอบของสังฆาฏิมักแนบกันขอบจีวรในช่วงระหว่างพระอังสากับพระอุระ มาแยกกันที่

บริเวณกึ่งกลางพระอุระ ทำให้สังขาริที่ยาวลงมาด้านหน้ามกอยู่ในแนวกึ่งกลางพระวรกาย พระพุทธรูปปางองค์ปรากฏจิวรคาคพระชานุและขอบสบงคาคข้อพระบาท แต่ส่วนใหญ่ทำ เฉพาะขอบจิวรคาคที่ข้อพระบาท

พระพุทธรูปสกุลช่างเทิง แสดงปางโดยวางพระหัตถ์ใกล้พระชานุ นิ้วพระหัตถ์ ยาวเสมอกัน นิ้วพระอังคุฏโกลีนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่และมีขนาดไล่เลี่ยกัน พระหัตถ์ซ้ายเมื่อ พิจารณาโดยรวมจะเห็นได้ว่าแสดงลักษณะโค้งขึ้นเหมือนกลีบบัว

พระพุทธรูปสกุลช่างเทิงประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือชั้นฐานที่แสดงให้เห็นว่า มีการซ้อนขึ้นมากกว่า 1 ชั้น บางครั้งพบว่าฐานชั้นบนสุดทำเป็นฐานโค้งตักท้องสำเภา การ ตกแต่งส่วนฐานของสกุลช่างเทิงค่อนข้างประณีต ฐานชั้นบนประดับด้วยกลีบบัวหงายมี เกสร กลีบบัวมีลักษณะเฉพาะ คือบริเวณยอดแหลมของกลีบบัวทำเป็นต่อมกลม ภายใน กลีบบัวแต่ละกลีบกรีดเส้นตกแต่งเพิ่มเติม บางครั้งพบว่าส่วนฐานชั้นล่างมีการตกแต่งลาย กรอบช่องกระจก ลายพันธุ์พฤกษาคูโปร่ง เป็นต้น การตกแต่งลายเส้นภายในกลีบบัวทำให้ เหมือนกลีบบัวซ้อนกันหลายชั้น

พระพุทธรูป บางองค์ยังเหลือท่อเททองไว้เป็นขานฐานพระพุทธรูป และพบว่า พระพุทธรูปปางองค์ เช่น พระพุทธรูปประดิษฐานในวัดพระธาตุเชิงแกง (ติดกระจกและ ลูกกรงไม่สามารถบันทึกภาพได้) มีชั้นฐานบัวรองแทรกระหว่างฐานบัวหงายชั้นบนกับฐาน ชั้นล่างที่เป็นฐานเชิงประดับลายกรอบช่องกระจก ซึ่งหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปฐาน บัวรองที่เก่าแก่ที่สุด ก็พบว่าเริ่มทำในกลุ่มน้ำอิงก่อนที่อื่น

หลักฐานสำคัญที่อาจจะกำหนดอายุสมัยของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เป็นพระพุทธรูปอย่างที่เราเรียกว่าพระสิงห์ มีจารึกที่ส่วนฐาน บอกชื่อปีและเดือนที่สร้าง พระพุทธรูปแต่ไม่บอกตัวเลขของปี จากคาถาที่จารึกบนส่วนฐานที่พบในพระพุทธรูปสร้าง ระหว่าง พุทธศักราช 2008 - 2064 อันส์ เพนซ์ จึงสรุประยะเวลาสร้างพระพุทธรูปดังกล่าว ไว้ใน พุทธศักราช 2080 (อันส์ เพนซ์ และคณะ, 2540 : 227) หากพิจารณาเฉพาะรูปแบบ ลักษณะพระพุทธรูปแสดงลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นแรกสามารถจัด เข้ากลุ่มเดียวกันกับกลุ่มพระสิงห์ เช่น การประทับขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย สังขาริพาด ผ่านพระอุระซ้ายยาวมาจรดพระถันซ้ายแยกออกเป็นเขี้ยวตะขาบ อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูป

มีลักษณะทางศิลปกรรมทั่วไปจัดอยู่ในสกุลช่างเทิง เช่น พระพักตร์รูปผลมะตูม พระขนงเป็นสันนูนขนาดเล็กโค้งยาว สันพระนาสิกที่โด่งเป็นสันค่อนข้างแคบส่วนปลายงุ้ม พระเนตรเรียวยาวเหลือบต่ำ เน้นขอบพระเนตรด้านล่างยื่นออกมาเห็นได้ชัดเจน ขอบพระโอษฐ์สองชั้นและพระโอษฐ์วางแปะอยู่เหนือพื้นผิวพระพักตร์ นอกจากนั้นการประดับตกแต่งส่วนฐานบัวด้วยกลีบบัวที่มีการขีดลายเส้นในกลีบเพิ่มเติม ปลายกลีบบัวเป็นต่อมกลม เสริมสัดส่วนฐานสูงขึ้นด้วยชั้นฐานที่มีการประดับลวดลายพันธุ์พฤกษา เป็นต้น การปรากฏของสกุลช่างเทิงที่นครเมืองน่าน สอดคล้องกับประวัติเจ้าอัตถวรปัญโญ เจ้าหลวงเมืองน่าน พระบิดาของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช และเจ้ามหาพรหมสุรธาดา เมื่อครั้งเจ้าอัตถวรปัญโญยังรวบรวมผู้คนเพื่อพื้นม่าน พระองค์ได้ไปตั้งมั่นที่เวียงเทิง พระพุทธรูปนี้พระองค์คงอาราธนามายังนครเมืองน่าน และได้ตกทอดเป็นมรดกของแผ่นดินนครเมืองน่านจนปัจจุบัน

จากหลักฐานแวดล้อมพระพุทธรูปสกุลช่างเทิง มีแนวโน้มจำกัดวงเวลาไว้ที่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 อันเป็นช่วงเวลาที่ล้านนาเริ่มสูญเสียเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง ที่น่าเสียดายที่เราไม่สามารถทราบเรื่องราวของเวียงเทิงหรือลำดับรายชื่อของผู้ครองเมืองเทิง เนื่องจากขาดหลักฐานลายลักษณ์อักษร แต่กล่าวได้ว่าสกุลช่างเทิงเป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับผลงานของช่างพื้นเมืองอีกกลุ่มหนึ่งของล้านนาในลุ่มน้ำอิงช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

ภาพที่ 17

วัดศรีดอนชัย อ.เชียงของ จ.เชียงราย

ภาพที่ 18

วัดสบสม อ.เชียงของ จ.พะเยา

ภาพที่ 19

วัดศรีดอนชัย อ.เชียงของ จ.เชียงราย

ภาพที่ 20

วัดศรีช้าง อ.เชียงของ จ.พะเยา

พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเชียงของ

1 เวียงเชียงของ

ตั้งอยู่บริเวณปากน้ำแม่อิงที่ไหลออกสู่น้ำโขง จัดเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำอิงตอนบน อยู่เหนือเวียงเทิงขึ้นไป ตัวเวียงเชียงของในปัจจุบัน ตั้งอยู่ห่างจากปากน้ำแม่อิงขึ้นไปทาง ตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 9 กิโลเมตร เวียงเชียงของที่กล่าวถึงนี้ มีกำแพงและคูเมืองล้อม รอบ จากการศึกษารวบรวม ศรียโสภาค พบว่ายังมีเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งที่เชื่อว่าเป็น เวียงเชียงของโบราณ อยู่ที่บ้านดอนมหาวัน มีชื่อเรียกว่า “เมืองผาแดง” ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ โขงเหนือปากน้ำแม่อิงประมาณ 1 กิโลเมตร เมืองนี้ไม่มีคูน้ำคันดินหรือกำแพงล้อมรอบ พบ เพียงร่องรอยของโบราณสถานประเภทวัดร้างอยู่ราว 20 แห่ง และพบพระพุทธรูปศิลปะ ล้านนาสกุลช่างพะเยาอยู่ทั่วไป ดังนั้นรวารูจึงสรุปว่าเป็นร่องรอยของโบราณวัตถุสถานดัง กล่าว คือ หลักฐานยืนยันว่าชุมชนเมืองที่บ้านดอนมหาวัน ในเขตอำเภอเวียงของ จังหวัด เชียงราย น่าจะเป็นชุมชนเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยล้านนา ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 21 และ คงเป็นเวียงเชียงของเก่าที่ปรากฏชื่อในเอกสารโบราณว่าเมืองผาแดง โดยที่ตัวเวียงเชียงของ

ปัจจุบัน เป็นเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยหลัง จึงไม่ปรากฏโบราณสถานที่เก่าแก่ถึงสมัยล้านนา การที่โบราณวัตถุประเภทพระพุทธรูปหินทราย หรือประติมากรรมหินทรายที่พบอยู่ตามวัดต่างๆ ในเวียงเชียงของใหม่ คงถูกนำมาจากเวียงเชียงของเก่าที่บ้านดอนมหาวัน โดยอ้างหลักฐานการเรียบเรียงประวัติเวียงเชียงของ (ใหม่) ของขุนภูวนพิเลชกิจ (เจ้าหนานบุษรศ จิตตะรางกุล) เชื้อสายของเจ้าอริยะผู้สร้างเวียงเชียงของ (ใหม่) แสดงให้เห็นว่าเวียงเชียงของ (ใหม่) เป็นเมืองที่สร้างในสมัยที่ล้านนาถูกปกครองโดยพม่าแล้ว คือหลังพุทธศตวรรษที่ 21 และไม่มีความเกี่ยวข้องกับเวียงเชียงของเก่าที่น่าจะอยู่ที่บ้านดอนมหาวัน แต่อย่างใด (วราวุธ ศรีโสภาค, 2538: 90-93)

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า ทำไมเมืองผาแดงที่ตั้งอยู่ที่บ้านดอนมหาวัน อันอาจจะเป็นเวียงเชียงของโบราณ จึงไม่ปรากฏร่องรอยของคันดินคูน้ำ หรือกำแพง ที่เป็นขอบเขตการป้องกันเมืองแต่อย่างใด นับเป็นสิ่งที่ผิดปกติวิสัยของการตั้งบ้านเมืองในล้านนา หรืออาจเป็นเพราะเมืองผาแดงดังกล่าว เป็นพื้นที่อรัญญิกของเวียงเชียงของ ไม่จำเป็นต้องมีคูกำแพงล้อมรอบ อนึ่ง เวียงเชียงของปัจจุบันมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ทำให้โบราณสถานถูกปรับเปลี่ยนสภาพไปมาก จนไม่เหลือเค้าของเวียงเชียงของโบราณ

อีกประการหนึ่งคือในตำนานที่วราวุธใช้ ตอนหนึ่งปรากฏว่าเจ้าฟ้ามาละ เจ้าเมืองเชียงแสน ให้เจ้าอริยะที่เป็นบุตร มาตากถางป่าร้อยเต่าแล้วสร้างเวียงเชียงของขึ้น แล้วบูรณะวัดและเจดีย์บรรจุพระธาตุ 2 องค์ ที่ถูกสร้างมาก่อนแล้ว แสดงให้เห็นว่าที่ตั้งของเวียงเชียงของในปัจจุบัน เป็นเมืองที่มีมาก่อน เจ้าอริยะจะพาผู้คนเข้ามาอยู่ ประกอบกับตำนานบางฉบับกล่าวอ้างว่าเวียงเชียงของเดิมเป็นหมู่บ้านเก่าแก่สมัยลพจังกราชชื่อว่าบ้านรอยเต่า ต่อมาเมื่อมีคนอยู่อาศัยกันมากขึ้นจึงเปลี่ยนชื่อเป็นเวียงเชียงของ นับเป็นเมืองสำคัญในจำนวน 3 เมืองของล้านนายุคแรกนับตั้งแต่พญามังรายขึ้นครองราชย์สมบัติในเมืองเชียงราย ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เมืองสำคัญทั้ง 3 เมืองนั้นได้แก่ เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย และเวียงเชียงของ ดังหลักฐานในพื้นที่เมืองเชียงแสน ระบุว่า “...ตั้งแต่มังรายราชเจ้าลงมาอยู่เมืองฟิงแล้ว ลูกท่านเจ้ามังครามอยู่สวैयाเมืองเชียงราย เชียงแสน เมืองฝาง ทั้งมวลแทนแล้ว ท่านก็มีราชบุตร 3 คนแล ลูกอ้ายชื่อว่า เจ้าแสนพ ผู้ถ้วนสองชื่อว่า น้ำถ้วน ผู้ถ้วนสามชื่อว่า น้ำน่าน แล ... เจ้าแสนพตนเปนหลานเปนลูกนั้น ไปเลิกตั้งเวียงเงินยางเชียงแสนที่อศินเปนเวียงแถมแล หื้อเจ้าน้ำถ้วนผู้กลางไปกินเมืองฝาง แล้วหื้อเจ้านำน่านไปกินเวียงเชียงของ...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ, 2546: 68-69, 122)

จารึกเชียงของ พุทธศักราช 1988 ระบุว่า เจ้าหมื่นจ๋วงเชียงของสร้างวัดในเวียงเชียงของ โดยได้รับอนุญาตจากสมเด็จพระเจ้ามหาเทวี อาจตีความในจารึกได้ว่า ยศของผู้ครองเวียงเชียงของในเวลานั้นได้แก่ยศเจ้าหมื่น ส่วนสมเด็จพระเจ้าติโลกราช ส่วนมหาเทวีคงหมายถึงพระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราช สำหรับจารึกบ้านห้วยทรายพบที่บ้านห้วยทรายริมฝั่งแม่น้ำโขงตรงข้ามเวียงเชียงของ (กรรณิการ์ วัฒนเกษม, 2533: 9) เนื้อความในจารึกบ่งชี้ว่าน่าจะหมายถึงเหตุการณ์เมื่อตอนที่พระเจ้าติโลกราชทรงยกทัพไปตีเมืองหลวงพระบางในปี พุทธศักราช 1997 เวียงเชียงของเป็นเส้นทางที่พระเจ้าติโลกราชเดินทัพผ่านเข้าสู่ดินแดนล้านช้าง มุ่งสู่หลวงพระบาง

สมัยที่พระไชยเชษฐายกทัพจากล้านช้างมาตีเมืองเชียงแสนในพุทธศักราช 2098 หลังทำเมกุฎีตั้งพระยากัมพลเชื้อสายราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงแสน แทนพญาคำมู่ที่อนิจกรรมไป พญาคำมู่เป็นขุนนางล้านช้างที่พระไชยเชษฐาทรงตั้งมาปกครองเมืองเชียงแสน แต่พระไชยเชษฐาไม่ประสบความสำเร็จในการตีเมืองเชียงแสน หลังจากนั้นทรงยกทัพกลับหลวงพระบางในปี พุทธศักราช 2102 โดยเดินทัพผ่านทางเวียงเชียงของ และพระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปลีลาหันไปทางทิศใต้เพื่อห้ามทาง ปัจจุบันพระพุทธรูปนี้ที่ผาคันตุง เมืองห้วยซาย แขวงบ่อแก้ว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หลังจากการถอนทัพของพระไชยเชษฐา พม่าที่เข้ามามีอำนาจปกครองล้านนาตั้งแต่ พุทธศักราช 2101 ยังมีอำนาจการปกครองมากยิ่งขึ้น และการที่พระไชยเชษฐาได้ย้ายราชธานีจากหลวงพระบางไปเวียงจันทน์ในปี พุทธศักราช 2103 อาจส่งผลให้เวียงเชียงของในฐานะเมืองบนเส้นทางคมนาคมระหว่างล้านช้างกับล้านนาลดบทบาทลงโดยปริยาย และเป็นไปได้ว่างานช่างศิลปกรรมอาจเสื่อมลงเนื่องจากไม่มีช่างผู้สร้างงาน หรือขาดผู้บริจาคเงินทองเพื่อสนับสนุนพระพุทธศาสนา

เมื่อล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองพม่า ชาวเชียงของได้มีความพยายามที่จะขับไล่พม่าออกไปจากเมือง เช่น ปีพุทธศักราช 2167 ชาวเชียงของพยายามขับไล่พม่าแต่ไม่สำเร็จ และคงกลายเป็นเมืองในอาณัติของพม่าอย่างยาวนาน โดยสายการปกครองขึ้นตรงกับเมืองเชียงแสนในสมัยที่มังคละสแพกเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน นอกจากนี้ยังปรากฏว่าปีพุทธศักราช 2312 มีการเกณฑ์คนจากเวียงเชียงของไปทำงานขุดเหมืองที่เมืองเชียงแสน

พุทธศักราช 2347 ชาวเชียงของได้ร่วมมือกับกองทัพที่ยกไปตีพม่าที่เมืองเชียงแสน โดยลอบเปิดประตูเมืองให้ทหารล้านนาและทหารชาวใต้ ทำให้ทัพพม่าแตกพ่าย ชาวเมืองเชียงแสนถูกกวาดต้อนไปยังกรุงเทพฯ อาจเป็นไปได้ว่าการที่ชาวเชียงของมีความดีความชอบในราชการศึกครั้งนี้ ส่งผลให้เมื่อรัตนโกสินทร์มีอำนาจปกครองเหนือล้านนา จึงไม่มีการเคลื่อนย้ายผู้คนจากเวียงเชียงของไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่อื่น แต่เมื่อเมืองเชียงแสนกลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว เวียงเชียงของจึงกลายเป็นเมืองในอาณัติของเมืองน่านไปโดยปริยาย ดังปรากฏอยู่ในบันทึกของปีแอร์

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณปีพุทธศักราช 2392 เริ่มมีการพาคนจากที่อื่นมาอยู่ที่เวียงเชียงของ ดังปรากฏว่ามหาชัย ชาวเมืองเชียงรุ่งพาผู้คนมาอยู่ที่เมืองหลวงภูคา อันเป็นเมืองในปกครองของเมืองน่าน พระยาน่านจะส่งตัวลงมากรุงเทพฯ แต่มหาชัยไม่ยอม พระยาน่านจึงใช้คนไปเกลี้ยกล่อม ปรากฏว่าชาวเชียงรุ่งจำนวนหนึ่งหนีกลับเมืองเชียงรุ่ง ส่วนมหาชัยและครอบครัวถูกส่งตัวมายังกรุงเทพฯ สำหรับครอบครัวชาวเชียงรุ่งจำนวน 1,800 ครอบครัว พระยาน่านให้มาตั้งอยู่ที่เวียงเชียงของ แขวงเมืองน่าน

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีพุทธศักราช 2423 เวียงเชียงของเป็นเมืองบริเวณหนึ่งใน 5 หัวเมือง อันประกอบด้วย เมืองฝาง เมืองพะเยา เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เวียงเชียงของ ต่อมาในพุทธศักราช 2453 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดการปกครองมณฑลพายัพขึ้น ยกเมืองเชียงรายเป็นเมืองจัตวารวมอยู่ในมณฑลพายัพ เวียงเชียงของให้เป็นอำเภอหนึ่งของเมืองเชียงราย

ลูกจ้างชาวตะวันตกของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา เอช วาริงตัน สมิธ (H. Warrington Smyth) เข้ามาสำรวจทางเหนือของสยามในพุทธศักราช 2435 พบเส้นทาง 3 เส้นทาง ที่สามารถไปสำรวจเวียงเชียงของได้ เส้นทางแรกน่าจะเป็นเส้นทางเดียวกันกับที่ปีแอร์ใช้ เมื่อเดินทางจากเมืองพะเยาเข้ามาเมืองน่าน ในพุทธศักราช 2440 เส้นทางนี้อาจจะเป็นเส้นทางหลักและเป็นเส้นทางที่รู้จักกันดีในหมู่นักเดินทาง เป็นเส้นทางที่ทอดไปทางตะวันตกจนถึงน้ำแม่อิงเลียบลำน้ำอิงไปจนถึงเชียงของ

เส้นทางสายที่สองเป็นการเดินทางโดยเลียบแม่น้ำน่านขึ้นไปทางเหนือ ข้ามแนวเทือกเขาทางเหนือถึงตะวันตกเฉียงเหนือบริเวณตอนบนของแม่น้ำ แล้วล่องแม่น้ำลงมาตอน

ล่างของแม่น้ำ ส่วนเส้นทางที่สามที่ถูกเลือกใช้ เป็นเส้นทางเลียบบแม่น้ำนานไปจนถึงเมืองงอบ จากนั้นเปลี่ยนเป็นเส้นทางที่จะเดินทางไปยังทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ข้ามภูมิประเทศที่ยากลำบากไปยังเมืองเชียงฮอนและเมืองเชียงกอบ ซึ่งเส้นทางที่ 3 ที่วาริณตันเลือกใช้ในการเดินทางครั้งนี้กล่าวได้ว่าเป็นเส้นทางที่ยากลำบากกว่าเส้นทางอื่น เพราะเป็นเส้นทางที่ต้องผ่านสันเขาและลำน้ำเล็กๆ หลายแห่ง กว่าจะบรรลุถึงน้ำแม่ฮองและเข้าสู่เวียงเชียงของตามลำดับ

วาริณตันมีข้อสังเกตตามแนวทางของนักธรณีวิทยาเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศแถบเวียงเชียงของและน้ำแม่ฮอง โดยตั้งข้อสังเกตว่าความแห้งแล้งของเวียงเชียงของและน้ำแม่ฮอง เกิดจากการเกิดไฟไหม้ อุปสรรคของการเพาะปลูกในพื้นที่นี้คือไม่มีน้ำเลย และความแห้งแล้งยังทำให้นักขุดพลอยชาวพม่าเลิกล้มความพยายามในการตามหาร่องรอยของแร่รัตนชาติในพื้นที่แถบเวียงเชียงของอีกด้วย

จากเวียงเชียงของ คณะสำรวจลงเรือสำรวจสภาพแม่น้ำโขงไปจนถึงเขตแดนเมืองเชียงแสนที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ และเดินสำรวจตามพื้นที่ต่างๆ ได้ข้อสรุปว่ามีการพบนิลเพียงเล็กน้อย และไม่มีน้ำจะล้างหรือร่อนหินกรวดเพื่อแยกนिलออกจากกรวดอย่างไรก็ตาม บันทึกรวบรวมของวาริณตันทำให้ทราบว่าเวียงเชียงของมิได้ถูกทิ้งร้าง แต่ความแห้งแล้งที่ถูกกล่าวถึงในบันทึกของเขา สอดคล้องกับลักษณะตามธรรมชาติของกลุ่มน้ำอิง และแม่น้ำโขง ที่มีน้ำมากเฉพาะในฤดูฝน เช่นเดียวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่กว๊านพะเยา อันเป็นสาเหตุให้ต้องย้ายเมืองพะเยาหลายครั้ง แต่การเดินทางจากเวียงเชียงของไปยังหลวงพระบางกลับใช้เวลาอย่างมาก คือ 5 ชั่วโมงในการเดินทางไป แต่ใช้เวลา 10 - 15 วัน ในการเดินทางกลับ แต่ถึงจะประสบความแห้งแล้งมากเพียงใด การปลูกข้าวในพื้นที่แถบนี้ดูจะได้ผลดี เพราะวาริณตันได้เห็นการค้าข้าวโดยบรรทุกเรือล่องจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำอู ขนส่งไปยังเมืองหลวงพระบาง ความคึกคักของการค้าข้าว อาจเกิดจากความแห้งแล้งในบริเวณล้านนาและล้านช้างที่วาริณตันพบเห็น ทำให้ต้องมีการส่งนำข้าวจากแหล่งผลิตอื่นที่อยู่ทางตอนเหนือ

สำหรับเวียงเชียงของในพุทธศักราช 2440 จากบันทึกของปีแอร์ระบุว่า มีตัวแทนฝรั่งเศสคนหนึ่ง เดินทางไปมาระหว่างเวียงเชียงของกับเมืองเชียงแสน ฝรั่งเศสส่งเรือปืนลำหนึ่งล่องในแม่น้ำโขงระหว่างสองเมืองนี้ รวมทั้งตั้งป้อมยามอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำ

โขง ตรงข้ามเวียงเชียงของ ข้าหลวงเวียงรายต้องการให้รวมเวียงเชียงของเข้ากับเมืองเวียงราย เพราะในขณะนั้นเวียงเชียงของขึ้นกับข้าหลวงเมืองน่าน ข้ออ้างของข้าหลวงเมืองเวียงรายดูสมเหตุสมผล เพราะเมืองน่านอยู่ห่างจากเวียงเชียงของ ใช้เวลาเดินทาง 10 วัน ในขณะที่เดินทางจากเวียงรายใช้เวลาเพียง 4 วัน

หลักฐานคำบอกเล่าของบรรดาผู้เฒ่าผู้แก่แห่งบ้านห้วยหลวง ว่ามีชุมชนระหว่างเวียงเชียงของกับเมืองที่อยู่ห่างออกไปอยู่แห่งหนึ่ง ใช้มาตั้งแต่ประมาณปีพุทธศักราช 1805 จนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีชื่อว่า “ปางหลวง” ที่บริเวณห้วยหลวงยังไม่มีบ้านคน แต่เป็นที่เหมาะกับการค้าแลกเปลี่ยนเดินทางค้าขายวัวต่าง ม้าต่าง เป็นสถานที่ที่มรณ ราบและมีลำห้วยคดเคี้ยวเดินทางค้าขายในอดีตมักใช้เส้นทางเข้ามาพักที่ปางหลวง เพื่อเดินทางต่อไปยังเวียงเทิงและนครเมืองน่าน เล่าสืบต่อกันมาว่าผู้ที่มาตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มแรก เป็นชาวเมืองน่าน หมู่บ้านนี้ชื่อหมู่บ้านปางหลวง ภายหลังเพี้ยนเป็นบ้านห้วยหลวง โดยมีวัดห้วยหลวงเป็นวัดดั้งเดิม ประวัติของหมู่บ้านปางหลวงชัดเจนขึ้นเมื่อปรากฏว่าปีพุทธศักราช 2350 มีการบันทึกชื่อหัวหน้าหมู่บ้าน คือ พ่อเฒ่าแสนหลวงตีบและภรรยาชื่อแม่เฒ่าจันทร์ ปกครองหมู่บ้านอย่างไรก็ดี แม้ว่าเวียงเชียงของจะยังคงมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ก็ไม่ได้หมายความว่าเมืองอื่น ๆ ในแถบพื้นที่ราบลุ่มน้ำอิงจะมีผู้คนเข้าอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง เช่น เวียงลอ อันเป็นเวียงขนาดใหญ่มีโบราณสถานสำคัญหลายแห่ง ยังถูกทิ้งร้าง

นอกจากนั้นยังพบว่าแถบลุ่มน้ำอิงใกล้เวียงเชียงของมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน บนพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณสถานเดิมหลายแห่ง โดยเฉพาะที่ตั้งวัด ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่พบโบราณวัตถุสถานเกี่ยวเนื่องในพระพุทธศาสนา อาทิเช่น วัดชาววา บ้านชาววา ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีประวัติว่าเดิมชื่อวัดชัยแสนคำเรือง ในอดีตมีพระภิกษุชื่อครูบาพรหมเดินทางบุกป่าฝ่าดงมาพร้อมลูกศิษย์ ได้พบแท่นพระนอนและมีก้อนหินฝังอยู่ในพื้นดิน ตามลักษณะของการฝังลูกนิมิตของอุโบสถ จึงสร้างเป็นที่พักสงฆ์ ต่อมาในปีพุทธศักราช 2250 ท้าวแสนคำเรืองได้มีศรัทธาสร้างขึ้นเป็นวัด หลังจากตั้งหมู่บ้านบนพื้นที่โบราณสถานแล้ว หากหมู่บ้านเดิมมีขนาดใหญ่ขึ้น ทำให้เกิดความลำบากในการจัดสรรที่ดิน ก็จะมีการบุกเบิกสร้างหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ เช่น “บ้านห้วยหก” ที่ตั้งอยู่ในตำบลบุญเรืองเช่นเดียวกัน ชาวบ้านได้อพยพมาจากบ้านชาววา เพราะเห็นว่าทำเลที่ตั้งดี มีแหล่งน้ำและภูเขา มีไม้ไผ่หกขึ้นเต็มทั้งสองฝั่ง จึงเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านห้วยหก”

การขยายหมู่บ้านในลักษณะดังกล่าว ถูกจำกัดด้วยพื้นที่ราบลุ่มน้ำอิงเป็นพื้นที่ราบขนาดเล็ก อยู่ในระหว่างเทือกเขาสูง ไม่เหมือนกับเวียงเชียงของ ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกก ตรงบริเวณที่น้ำแม่อิงมาสบกับน้ำแม่โขง เป็นชัยภูมิที่เหมาะสมกับการเป็นศูนย์กลางทางการค้า ความเป็นเมืองที่มีผู้อยู่อาศัยสืบเนื่องยาวนานของเวียงเชียงของ ทำให้หลักฐานศิลปกรรม โดยเฉพาะพระพุทธรูปในแถบลุ่มน้ำอิงได้รับการเก็บรักษาไว้ได้จำนวนมาก แม้จะกระจัดกระจายอยู่ตามสถานที่ต่างๆ แต่ในทางกลับกัน หลักฐานที่เป็นโบราณสถานของเวียงเชียงของกลับหลงเหลืออยู่น้อย เพราะถูกรุกทำลายไปในหลายระยะเวลา ตัวอย่างเช่น กำแพงเวียงเชียงของ ปัจจุบันถูกสร้างบ้านเรือนทับจนไม่เห็นรูปร่าง หรือการสร้างเจดีย์ใหม่ขึ้นสวมเจดีย์ของเดิม

การเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปจากสถานที่ดั้งเดิมปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ ยกตัวอย่างเช่น การค้นพบพระพุทธรูปที่เรียกว่าหลวงพ่อเพชรที่บ้านเกียงใต้ ตำบลห้วยซ้อ อยู่ในเขตปกครองของอำเภอเชียงของ ปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดศรีดอนชัย ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เมื่อปีพุทธศักราช 2464 โดยนายอำเภอคนแรกของเวียงเชียงของในขณะนั้น คือ พระยาจิตวงษ์วรยศรีสังคีติศรีรัฐาอุดรสีมาคงคาเชื่อนเพ็ชร (น้อย จิตวงษ์) พร้อมคณะสงฆ์และชาวบ้าน ร่วมกันอาราธนาหลวงพ่อเพชร มาประดิษฐานที่วัดศรีดอนชัย โดยพระพุทธรูปที่ขุดได้มีประมาณ 25 องค์ กระจัดกระจายออกไปประดิษฐานตามสถานที่ต่าง ๆ

2 สกุลช่างเชียงของ

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ ส่วนใหญ่พระรัศมีสูญหายไป แต่จากพระรัศมีที่ยังคงปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปบางองค์ แสดงให้เห็นว่าพระรัศมีมีลักษณะที่เรียบง่าย มีรูปทรงคล้ายหยดน้ำขนาดเล็กเรียวยาว บางครั้งทำเปลวพระรัศมีจำนวน 3 หรือ 7 แฉก และพบว่าการเพิ่มเติมลวดลายประดับตกแต่งภายในพระรัศมี เป็นลายเส้นคดโค้ง

ขมวดพระเกศาพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของมีขนาดเล็กเล็กเรียวยาว และอัดกันแน่นคล้ายหนามขนุนต่างจากพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา พระพุทธรูปมีไรพระศกล้อมรอบกรอบพระพักตร์ ลักษณะเป็นเส้นลวดเรียบ บางครั้งพบทำซ้อนกัน 2 เส้น สำหรับใบพระกรรณ ไม่มีการประดับตกแต่งเป็นพิเศษ ุชณิษะของพระพุทธรูปมีลักษณะนูนขึ้นจากพระเศียรค่อนข้างมาก มีรูปทรงคล้ายสามเหลี่ยมด้านเท่าที่ปลายยอดตัด รูปทรงของอุชณิษะที่มีลักษณะใกล้เคียงกันนี้ปรากฏขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วในศิลปะสุโขทัย

พระพุทธรูปส่วนใหญ่มีพระพักตร์รูปไข่ พบว่ามีการทำพระพักตร์ที่ค่อนข้างกลมหรือมนเหมือนผลมะตูมบ้างแต่ไม่พบมากเท่าพระพักตร์รูปไข่ ส่วนประกอบพระพักตร์ เช่น พระขนงและพระนาสิกมีสันด้านบนปรากฏเป็นแนวสันแหลม โดยสันด้านบนของพระขนงและพระนาสิกนั้นเชื่อมต่อกันเป็นแนวเดียว ส่วนพระเนตรเหลือบลงต่ำ ปลายพระเนตรชี้ขึ้น หางพระขนงบรรจบกับหางพระเนตร และเชาะร่องที่บริเวณขอบพระเนตรทางด้านล่างโดยพระโอษฐ์มีขนาดเล็กและมีแนวเส้นจากปลายพระโอษฐ์ 2 ด้านเชื่อมต่อปลายปีกพระนาสิกทั้ง 2 ด้าน ที่พิเศษอย่างหนึ่งคือพระหนูนูนออกมามาก ลักษณะของพระหนูนั้นคล้ายกับพระหูซ้อนกันอยู่ 2 ชั้น (หรือรูปดุม) ซึ่งน่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่เริ่มทำพระหูสองชั้นอย่างชัดเจน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของปรากฏแนวเส้นที่เชื่อมต่อปีกพระนาสิกทั้งสองข้างกับพระโอษฐ์ มีความต่อเนื่องกับพระหนูนูนออกมามากจนเหมือนพระหูซ้อนกันสองชั้น มีองค์ประกอบพระพักตร์เชื่อมต่อกันเป็นแนวเดียวกันด้วยการเชาะร่องเชื่อมต่อกันโดยรอบ ส่งผลให้พระพุทธรูปมีช่วงพระโอษฐ์และพระหนูนูนออกมา แต่เป็นการยื่นออกมาอย่างกลมกลืน ด้วยแนวเส้นโค้งต่อเนื่องกัน เพราะการที่พระโอษฐ์มีขนาดเล็กและมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้างไม่ยกสูงขึ้นมาก ทำให้เส้นเชื่อมต้อมีลักษณะโค้งมน

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของจะมีส่วนบนพระองค์กว้างเกือบเท่าพระพาหุ ยึดสัดส่วนพระวรกายสูงขึ้น ลักษณะเช่นนี้ส่งผลทำให้พระวรกายมีรูปทรงตรง การทำพระวรกายที่มีรูปทรงตรงยังได้พบในพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ และพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา แต่ทั้งสองสกุลช่างจะทำช่วงใต้พระอุระสอดเข้าแล้วผายออกที่ช่วงบนพระองค์ อันจะทำให้พระพุทธรูปมีพระวรกายที่บอบบางกว่าพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของ

อนึ่ง พระพุทธรูปที่นำมาศึกษามีสังฆาฏิแนบขอบจีวรตั้งแต่พระพาหุซ้ายของพระพุทธรูป มาจนถึงช่วงกึ่งกลางพระอุระ แล้วแยกออกจากกัน ชายสังฆาฏิที่ตกลงมานั้นจะอยู่ในแนวกึ่งกลางพระวรกาย ความยาวของสังฆาฏิยาวจนจรดพระนาภี ส่วนชายแยกออกเป็นเชี้ยวตะขาบ การทำสังฆาฏิแบบนี้พบในกลุ่มพระพุทธรูปสุโขทัย ซึ่งส่งอิทธิพลมายังรูปแบบพระพุทธรูปในล้านนา แต่ไม่ปรากฏการทำขอบจีวรคาดบริเวณพระขานู ที่แสดงว่าอิทธิพลสุโขทัยที่เข้ามาคงถูกปรับเปลี่ยนไปตามรสนิยมของผู้สร้าง การทำสังฆาฏิลักษณะดังกล่าวมีส่วนคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปกลุ่มช่างเมืองแพร่ และพระพุทธรูปหินทรายสกุล

ช่างพะเยาลักษณะที่คล้ายคลึงกันอาจเพราะรับแรงบันดาลใจในมาจากแหล่งเดียวกัน คือ สุโขทัย

พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของนิยมนิยามฐานที่มีรูปแบบเรียบง่าย แม้จะมีการทำลายกลีบบัวประดับบ้าง แต่ลายกลีบบัวจะไม่ปรากฏการตกแต่งลายเส้นภายในต่างจากสกุลช่างเทิง มีเพียงกลีบบัวหงายทำแนวกลีบบัวซ้อนกันสองชั้น บัวมีเกสร หรือทำส่วนฐานคอดเหมือนกลองสองหน้า รูปแบบฐานที่พบมากในกลุ่มสกุลช่างเชียงของ ได้แก่ ฐานห้าเหลี่ยมซ้อนกันสองชั้น บางครั้งฐานชั้นล่างมีการฉลุลายโปร่งลายช่องกระจกหรือรูปสี่เหลี่ยม พบพระพุทธรูปที่ทำฐานเชียงบ้าง โดยฐานเชียงนั้นอาจจะมีเพียงชั้นเดียว หรือซ้อนกันสองชั้น จากการตรวจสอบพบว่ามีพระพุทธรูปบางองค์มีจารึกบอกปีที่สร้างไว้ที่ฐาน เช่น พระพุทธรูปวัดศรีดอนชัย จารึกระบุว่าสร้างใน จุลศักราช 866 (พุทธศักราช 2046) โดยเถระสาธุบุตร พระพุทธรูปวัดต้นปล้อง มีจารึกที่ส่วนฐานล่างด้านระบूपจุลศักราช 874 ตรงกับพุทธศักราช 2055 พระพุทธรูปวัดบุญเรืองเหนือ จารึกที่ส่วนฐานล่างด้าน ระบूपจุลศักราช 883 ประมาณพุทธศักราช 2064 พระพุทธรูปวัดพระเกิดคงคาราม มีจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธรูป เนื้อหาเป็นคาถาในพระพุทธศาสนาและระบूपจุลศักราช 876 (พุทธศักราช 2057) ความในจารึกทำให้ทราบว่าผู้สร้างพระพุทธรูปเป็นพระสงฆ์ ไม่ปรากฏนามของกษัตริย์หรือชนชั้นสูง หรือชาวบ้านแต่อย่างใด ศักราชที่ปรากฏแสดงว่า พระพุทธรูปถูกสร้างขึ้นประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 21 ระหว่างรัชกาลพญาแก้ว – รัชกาลพญาเกตเซษฐราช

รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของสกุลช่างเชียงของ น่าจะได้รับแรงบันดาลใจที่สำคัญจากศิลปะสุโขทัย กำแพงเพชรหรือศรีสัชนาลัย ที่เข้ามาผสมผสานกับศิลปะพระพุทธรูปในล้านนา ตามประวัติความผูกพันระหว่างบ้านเมืองในล้านนากับเมืองที่อยู่ทางตอนใต้ มาผสมผสานกันจนเกิดลักษณะเฉพาะของสกุลช่างเชียงของอย่างทันทีทันใดและแนบเนียน โดยแทบไม่แสดงให้เห็นร่องรอยของการวิวัฒนาการ และสกุลช่างเชียงของสร้างงานอยู่ในช่วงสั้นๆ คือ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เท่านั้น

การหายไปของสกุลช่างเชียงของ หลังจากที่ได้สร้างงานไว้ในเวียงเชียงของอย่างต่อเนื่องราว 30 ปี อาจมีสาเหตุจากสภาพทางสังคมการเมืองในล้านนาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ทำให้ช่างปั้นหล่อพระพุทธรูปเลิกสร้างพระพุทธรูปไปโดยปริยาย อย่างไรก็ตามระหว่างการเก็บข้อมูล ผู้ศึกษาพบพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของในเมืองเวียงจันทน์

การที่ปรากฏผลงานของสกุลช่างเชียงของในเมืองเวียงจันทน์ ก็ไม่มีหลักฐานสนับสนุนว่าพระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายมาจากแหล่งผลิตในลุ่มน้ำแม่อิง เมื่อครั้งที่พระไชยเชษฐาмаปกครองล้านนาแล้วกลับไปปกครองล้านช้าง เมื่อปีพุทธศักราช 2091 ทรงเป็นกษัตริย์สองฝ่ายฟ้า ด้วยความชอบธรรมที่พระองค์เป็นเชื้อพระวงศ์ของสองแผ่นดิน หรือเกิดจากการที่ช่างปั้นหล่อถูกกวาดครัวไปยังเวียงจันทน์พร้อมกับชาวเมืองพะเยาด้วยหรือไม่ ดังปรากฏในตำนานพระเจ้าตนหลวงว่า ราวพุทธศักราช 2141 ชาวล้านช้างที่ถูกกวาดต้อนไปพม่าได้อพยพกลับไปล้านช้าง โดยเดินทางผ่านเมืองพะเยา มีการกวาดต้อนเอาชาวเมืองพะเยาไปด้วย ทำให้พระเจ้าตนหลวงขาดข้าพระคอยดูแล แม้ไม่ชัดเจนเรื่องที่มาและระยะเวลาที่พระพุทธรูปถูกเคลื่อนย้ายเข้ามาประดิษฐาน ณ วัดสี่สะเกด แต่พระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ณ พระระเบียงรอบวัดสี่สะเกด เมืองเวียงจันทน์ก็มีลักษณะทางศิลปกรรมตรงกันกับพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทุกประการ พระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของถูกนำไปยังเมืองเวียงจันทน์ และขณะนี้ยังไม่พบหลักฐานการนำพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของไปยังกรุงเทพฯ

ภาพที่ 21

วัดต้นปล้อง อ.เชียงของ จ.เชียงราย

ภาพที่ 22

วัดบุญเรืองเหนือ อ.เชียงของ จ.พะเยา

ภาพที่ 23

วัดพระเกิดคงคาราม อ.เทิง จ.เชียงราย

ภาพที่ 24

วัดศรีเมือง เมืองเวียงจันทน์

องค์ความรู้จากการศึกษา

1. พระพุทธรูปสกุลช่างพะเยา แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 เป็นลักษณะของพระพุทธรูปสกุลช่างพะเยาอย่างแท้จริง ด้วยลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมที่โดดเด่น นิยมทำปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดาน สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21 พระพักตร์ของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้มีพระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยมมน แสดงอาการเคร่งขรึม และปรากฏแนวเส้นเชื่อมมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้างกับปีกพระนาสิก กรอบพระพักตร์มีแนวเม็ดพระศกเป็นแนวโค้งเล็กน้อยเกือบเป็นเส้นตรง เม็ดพระศกเป็นต่อมกลมขนาดเล็กเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ อุษณิษะทรงสูงและมีขนาดใหญ่ รับพระรัศมีทรงเปลว พระวรกายเพรียวบาง พระพาหุฉายออกกว้างแต่พระอุระแคบ และนูนขึ้นเล็กน้อย พระเพลากว้าง ครองจีวรห่มเฉียงสังฆาฏิโดยมากมักยาวลงมาถึงพระนาภี สังฆาฏิเป็นแผ่นแบนยาวขอบสังฆาฏิหนานูน ชายสังฆาฏิมีการประดับภายในด้วยลายเส้นนูนทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ปลายเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ พระหัตถ์และนิ้วพระหัตถ์มีขนาดใหญ่ทื่อหะ ขนาดของนิ้วพระหัตถ์ทุกนิ้วไล่เลี่ยกัน

นิยามฐานหน้ากระดานชั้นเดียวเรียบและไม่สูงมากนัก หรือฐานหน้ากระดานเรียบชั้นเดียวแต่ขยักขอบบนครั้งหนึ่ง บางครั้งมีการตกแต่งส่วนฐานเพิ่มเติม ด้วยการฉลุลายกรอบช่องกระจก

กลุ่มที่ 2 พระพุทธรูปส่วนใหญ่แสดงปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบบนฐานเขียงไม่มีการประดับลวดลาย พระรัศมีของพระพุทธรูปมักเป็นของที่ทำขึ้นมาใหม่หรือนำชิ้นส่วนพระรัศมีที่ไม่ทราบว่าเป็นของพระพุทธรูปใดแน่ มาเสริมให้องค์พระพุทธรูปเกิดความสมบูรณ์ ฐานอุษณิষะกว้าง ขมวดพระเกศามีขนาดเล็ก เรียงตัวกันอย่างเป็นระเบียบ พระพักตร์ของพระพุทธรูปกลมและแบน พระขนงยาวโค้งโค้งมาบรรจบกันเป็นปีกกาเชื่อมต่อกับพระนาสิกที่มีขนาดเล็ก ปลายพระนาสิกมีได้ตัดตรง หากโค้งมนเหมือนธรรมชาติ เป็นทรงสามเหลี่ยมโค้งมน คล้ายคลึงกับที่พบในกลุ่มพระพุทธรูปแบบหมวดใหญ่ในศิลปะสุโขทัย พระโอษฐ์มีลักษณะพระพักตร์อ่อนโยนไม่เคร่งขรึมเหมือนที่พบในพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 พระวรกายเพรียวบางได้สัดส่วน ไม่ดูอวบหนาแข็งแรงเหมือนพระพุทธรูปกลุ่มที่ 1 ขณะเดียวกันก็ไม่ได้แสดงออกถึงความบอบบางอ่อนหวานอย่างศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปในกลุ่มครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นแบนขนาดใหญ่ยาวจรดพระนาภี มักทำชายสังฆาฏิเป็นแฉกเขี้ยวตะขาบ มีบางรายการที่ทำชายสังฆาฏิตัดตรง การครองจีวรและสบงของพระพุทธรูปบางรายการ แสดงให้เห็นการรับอิทธิพลรูปแบบศิลปะสุโขทัย

2. พระพุทธรูปสกุลช่างจุน

นิยามทำพระเศียรพระพุทธรูปมีเม็ดพระศกขนาดเล็กเรียงต่อเนื่องไปถึงอุษณิষะ ทรงกรวยสูง พระรัศมีทรงเปลวประดับตกแต่งภายในด้วยลายเส้นเป็นแนวรัศมี พระพักตร์ค่อนข้างกว้างเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนพระเศียร ทำไรพระศกเป็นแนวเส้นเรียบเส้นเดียว มีการเซาร่องรอบส่วนประกอบพระพักตร์ แต่แนวเส้นระหว่างปีกพระนาสิกเชื่อมต่อกันสองข้างพระโอษฐ์ไม่ได้ลากเป็นเส้นค่อนข้างตรงอีกต่อไป พระโอษฐ์ของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ค่อนข้างเล็กและยื่นออกมาจากพระพักตร์อย่างเห็นได้ชัด อันเกิดจากการที่ริมพระโอษฐ์ล่างโค้งขึ้นรับกับพระโอษฐ์บนไม่ทำพระหนุเป็นต่อมกลม อาจเพราะในศิลปะสุโขทัยที่เป็นต้นเค้าไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทำพระหนุเป็นต่อมกลมก็เป็นได้ พระพักตร์มีสัดส่วนพระนาภีแคบกว่าไรพระศกต่ำลงมาเกือบติดพระขนง แม้จะคล้ายกับที่พบในพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย แต่ลักษณะของหัวพระเนตรที่จิกลงต่ำบรรจบกับพระนาสิกและหางพระเนตรวัดชี้ขึ้นด้านบน เป็นสิ่งที่ปรากฏในพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

3. พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเชียงคำ

พระเศียรส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปหินทรายกลุ่มช่างพะเยา ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 อย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะส่วนพระขนงกับพระนาสิกที่นูนขึ้นเป็นสันแหลม มีการเจาะร่องโดยรอบองค์ประกอบของพระพักตร์เชื่อมต่อกัน โดยมีส่วนประกอบปลีกย่อยหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสุนทรียภาพบ้างประการแตกต่างกัน เช่น รอบขอบพระโอษฐ์มีการเจาะร่องโดยรอบ การเจาะร่องรอบขอบพระโอษฐ์เป็นลักษณะที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะสุโขทัย แต่เน้นมุมพระโอษฐ์วัดขึ้นคล้ายรูปตัวอักษร V ในภาษาอังกฤษ พระโอษฐ์มีขนาดเล็ก การมีเส้นที่เชื่อมต่อปลายปีกพระนาสิกกับมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง เป็นลักษณะที่พบร่วมกันในกลุ่มพระพุทธรูปที่ถูกพบในลุ่มน้ำแม่อิง แต่พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงคำทำแนวเส้นเชื่อมต่อพระนาสิกกับมุมพระโอษฐ์ทั้งสองข้าง ให้มีองศาที่แคบกว่ากลุ่มอื่นอย่างเห็นได้ชัด ทำแนวเส้นเชื่อมต่อระหว่างพระนาสิกกับพระโอษฐ์ให้อยู่ใต้พระนาสิก มิใช่บริเวณปีกพระนาสิกที่เคยปรากฏในพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา สัดส่วนพระกรรมเมื่อเทียบกับพระเศียรแล้วจะเห็นว่าพระกรรมค่อนข้างใหญ่ ภายในใบพระกรรมหว่าลึกเข้าไปเป็นรูปร่างโค้งต่อกันหลายวง ขอบพระกรรมบนและล่างแหลมและโค้งออกจากพระเศียร

4. พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเทิง

ลักษณะร่วมที่สำคัญของพระพุทธรูปสกุลช่างเทิง คือ เป็นพระพุทธรูปที่มีขมวดพระเกศาเป็นวงกันหอยขนาดเล็กเรียงสับหว่างกัน และมีขนาดเท่ากันทั้งหมดพระเศียร ทำพระอุษณิษะนูนขึ้นเป็นทรงกรวย มีไรพระศกลักษณะเป็นเส้นลวดเส้นเดียว พระพักตร์รูปผลมะตูม พระขนงเป็นสันนูนขนาดเล็กโค้งยาวมาเกือบจรดหางพระเนตร พระขนงตรงกลางยาวเชื่อมต่อกับสันพระนาสิกที่โค้งเป็นสันค่อนข้างแคบส่วนปลายงุ้ม พระเนตรเรียวยาวเหลือบต่ำ เน้นขอบพระเนตรด้านล่างยื่นออกมาเห็นได้ชัดเจน มีร่องระหว่างพระนาสิกและพระโอษฐ์เลียนแบบธรรมชาติพระโอษฐ์ได้สัดส่วนกับพระพักตร์ พระโอษฐ์ยิ้ม ขอบพระโอษฐ์บนหยักเป็นปีกกาส่วนขอบพระโอษฐ์ล่างโค้งขึ้นรับ ทำขอบพระโอษฐ์เป็นสองชั้นเห็นได้ชัดเจน เหมือนพระโอษฐ์วางแปะอยู่เหนือพื้นผิวพระพักตร์ ไม่นั้นพระหนุเป็นต่อมกลมนูนแต่ทำลายเส้นโค้งแทน พระกรรมยาวเสมอพระหู ขอบพระกรรมส่วนบนแหลมโค้งออกด้านนอกเล็กน้อย ขอบพระกรรมล่างแหลมและโค้งออกนอกพระเศียร พระวรกายของพระพุทธรูปค่อนข้างได้สัดส่วน ครองจีวรห่มเฉียงจีวรเรียบไม่มีริ้ว เส้นขอบจีวรและ

สังฆาภิมิแนวเส้นสองเส้น ขอบจีวรด้าน ที่พาดผ่านราวพระถันมักอยู่ชิดเม็ดพระถันมาก ส่วนสังฆาภิเป็นแผ่นขนาดใหญ่มักกำหนดให้ความยาวของสังฆาภิมาหยุดที่พระนาภีส่วนปลายสังฆาภิตัดตรงแบบศิลปะอยุธยา ซึ่งแนวขอบของสังฆาภิมักแนบกันขอบจีวรในช่วงระหว่างพระอังสากับพระอุระ มาแยกกันที่บริเวณกึ่งกลางพระอุระ ทำให้สังฆาภิที่ยาวลง มาด้านหน้ามักอยู่ในแนวกึ่งกลางพระวรกาย พระพุทธรูปบางองค์ปรากฏจีวรคาดพระขานุ และขอบสบงคาดข้อพระบาท แต่ส่วนใหญ่ทำเฉพาะขอบจีวรคาดที่ข้อพระบาท

5. พระพุทธรูปสกุลช่างเวียงเชียงของ

ส่วนใหญ่พระรัศมีสูญหายไป แต่จากพระรัศมีที่ยังคงปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปบางองค์ แสดงให้เห็นว่าพระรัศมีมีลักษณะที่เรียบง่าย มีรูปทรงคล้ายหยดน้ำขนาดเล็กเรียวยาว บางครั้งทำเปลวพระรัศมีจำนวน 3 หรือ 7 แฉก และพบว่ามี การเพิ่มเติมลวดลายประดับตกแต่งภายในพระรัศมี เป็นลายเส้นคดโค้ง ขมวดพระเกศาพระพุทธรูปสกุลช่างเวียงของมีขนาดเล็กเล็กเรียวยาว และอัดกันแน่นคล้ายหนามขนุนต่างจากพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา พระพุทธรูปมีไรพระศกล้อมรอบกรอบพระพักตร์ ลักษณะเป็นเส้นลวดเรียบ บางครั้งพบทำซ้อนกัน 2 เส้น สำหรับใบพระกรรณ ไม่มีการประดับตกแต่งเป็นพิเศษ อุษณิษะของพระพุทธรูปมีลักษณะนูนขึ้นจากพระเศียรค่อนข้างมาก มีรูปทรงคล้ายสามเหลี่ยมด้านเท่าที่ปลายยอดตัด รูปทรงของอุษณิษะที่มีลักษณะใกล้เคียงกันนี้ปรากฏขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วในศิลปะสุโขทัย พระพักตร์รูปไข่ พระขนงและพระนาสิกมีสันด้านบนปรากฏเป็นแนวเส้นแหลม โดยสันด้านบนของพระขนงและพระนาสิกนั้นเชื่อมต่อกันเป็นแนวเดียว ส่วนพระเนตรเหลือบลงต่ำ ปลายพระเนตรชี้ขึ้น หางพระขนงบรรจบกับหางพระเนตร และเชazor่งที่บริเวณขอบพระเนตรทางด้านล่าง โดยพระโอษฐ์มีขนาดเล็กและมีแนวเส้นจากปลายพระโอษฐ์ 2 ด้านเชื่อมต่อปลายปีกพระนาสิกทั้ง 2 ด้าน ที่พิเศษอย่างหนึ่งคือพระหนูนูนออกมามาก ลักษณะของพระหนูนูนคล้ายกับพระหนุซ้อนกันอยู่ 2 ชั้น (หรือรูปถุง) ซึ่งน่าจะ ได้รับแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่เริ่มทำพระหนุสองชั้นอย่างชัดเจน ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

สรุป

ผลจากการศึกษาที่กล่าวมาแล้วนั้นทำให้ทราบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อิง มีกลุ่มสกุลช่างปั้น-หล่อ พระพุทธรูปสำริด อยู่ในพื้นที่อย่างน้อย 5 กลุ่ม ได้แก่ สกุลช่างพะเยา สกุลช่างจุน สกุลช่างเชียงคำ สกุลช่างเทิง และ สกุลช่างเชียงของ ผลงานมีเอกลักษณ์เฉพาะตนชัดเจน พระพุทธรูปแบบใดก็มักจะถูกพบหรือมีประวัติว่าได้มาจากพื้นที่เดียวกันเสมอ ผู้ศึกษาจึงกำหนดให้ชื่อพื้นที่เป็นชื่อของกลุ่มสกุลช่าง โดยพบว่าสกุลช่างเชียงของเป็นกลุ่มสกุลช่างที่มีการสร้างพระพุทธรูปสำริดเป็นจำนวนมากกว่าอีก 4 กลุ่ม แล้วยังพบว่ามีพระพุทธรูปสกุลช่างเชียงของอยู่ที่ล้านช้างจำนวนหนึ่ง ซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับการเคลื่อนย้ายกลุ่มประชากร จากล้านนาไปยังล้านช้าง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา

ข้อเสนอแนะ

1. บทความนี้สามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์พระพุทธรูปในกลุ่มแม่น้ำต่างๆ ของล้านนาได้เป็นอย่างดี
2. ในการเขียนบทความครั้งต่อไป อาจเพิ่มเติมในเรื่องอานิสงส์ในการสร้างพระพุทธรูปล้านนา เพื่อความเข้าใจที่รอบด้านมากขึ้น

บรรณานุกรม

- กรรณิการ์ วิมลเกษม. (2533). “จารึกบ้านห้วยทราย”. ภาษา จารึก ครุฑรำลึก เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 6 รอบ ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ภาควิชาภาษาตะวันออก และชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดจงเจริญการพิมพ์.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2538). “ขุนเจือง: ชาวเลียมแห่งลุ่มแม่น้ำกก” ในท้าวฮุ่ง-ขุนเจือง วีรบุรุษสองฝั่งโขง. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม.
- เทิม มีเต็ม และบุญเลิศ เสนานนท์. (2530). จารึกฐานพระพุทธรูปพระเจ้ายุชธิษฐิระ. ศิลปากร. 31(4), 30.
- ประพันธ์ บุญเมือง. (2544). ประวัติบ้านพระเนตร-ห้วยโป่ง อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย. เชียงราย: โรงพิมพ์สยามโฆษณาและการพิมพ์.

- พระยาประชาภิจักรจักร. (2516). **พงศาวดารโยนก**. กรุงเทพมหานคร: บุรินทร์การพิมพ์.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2538). “ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาจากจารึกเมืองพะเยา” ใน **ประชุมจารึกเมืองพะเยา**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2546). ของขึ้นเอก: หลวงพ่อนาก พระพุทธรูปพระเจ้าอุธิษฐิระ. **ศิลปากร**. 46(1), 110.
- พิษณุ จันท์วิทัน. แปล. (2546). **ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว. (2532). **พม่ารบไทย**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรารุณ ศรีโสภาค. (2538). ชุมชนโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบในลุ่มน้ำแม่อิง: การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างสังคมเมือง. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). **ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: พิษณุพงศ์ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2547). **ศิลปะสุโขทัย: บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึกและศิลปกรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2551). **ศิลปะเมืองเชียงแสน: วิเคราะห์งานศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัททุ่งศิลป์ การพิมพ์.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2546). **ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ ภาคที่ 4 พื้นเมืองเชียงแสน**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2551). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2514). **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. บรรณาธิการ. (2527). **เมืองพะเยา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ พิษณุพงศ์.

- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (2527). **พระพุทธรูปที่สำคัญในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรคตวัน**
ยก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และ อันส์ เพนส์. (2550). **พุทธศิลปะในนิภายสิหบกฤษฎ พ.ศ. 1900-**
2100 (ราว ค.ศ. 1350-1550). เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่.
- แสง มนวิฑูร. แปล. พระรัตนปัญญาเถระ. (2501). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พระนคร: ห้างหุ้น
ส่วนจำกัด ศิวพร.
- อันส์ เพนส์ และคณะ. (2540). **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑ์สถานแห่ง**
ชาติ เชียงแสน, เชียงใหม่: คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อันส์ เพนส์ และคณะ. (2540). **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑ์ ๓**
เชียงแสน. เชียงใหม่: คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่.
- อันส์ เพนส์. (2519). **คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่**. กรุงเทพมหานคร: คณะ
กรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- A.B. Griwold, DATE BUDDHA IMAGE OF NORTHERN SIAM. *Artibus Asiae Supple-*
ment XVI. 1957.